ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Π.Μ.Σ. «ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΑ:

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»

«Η αφήγηση της διαφοράς: Ελληνίδες της Λέσβου μιλάνε για τις γυναίκες της Τουρκίας»

Διπλωματική Εργασία: Αναστασία Μπογόρδου

Επιβλέπων Καθηγητής: Κωνσταντίνος Κανάκης

Μυτιλήνη Ιανουάριος 2005

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες

Καθώς ένας ακαδημαϊκός κύκλος φτάνει στο τέλος του με την περάτωση αυτής της διπλωματικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους με στήριξαν κατά τη διάρκεια της εκπόνησής της και καθόλη την ακαδημαϊκή χρονιά. Οι θερμές μου ευχαριστίες ανήκουν στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Κωνσταντίνο Κανάκη για την παρακίνηση να ασχοληθώ με το αντικείμενο και την 'πνευματική ώθηση' σε όλα τα χρόνια των σπουδών μου.

Ευχαριστίες επίσης σε όλο το διδακτικό προσωπικό του Π.Μ.Σ. «Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις» για τα ερεθίσματα που μου προσέφεραν καθώς και στις συμφοιτήτριες και συμφοιτητές μου που έκαναν το ακαδημαϊκό έτος 2003-2004 'αποσκευή ζωής'.

Την ειλικρινή και βαθιά αγάπη μου στο Θέμη που στέκεται δίπλα σε όλα μου τα βήματα τα τελευταία χρόνια.

Τέλος, αφιερώνω αυτήν την εργασία σε δύο υπέροχους γονείς, γιατί 'με έφτασαν' ως εδώ.

Μυτιλήνη, Ιανουάριος 2005

Κεφάλαιο 1ο: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Γενική εισαγωγή

Στην εποχή της Ευρωπαϊκής ενοποίησης και της διαπραγμάτευσης της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας έχει ενδιαφέρον να μελετηθεί ο τρόπος που διαμορφώνεται και υποστηρίζεται η ταυτότητα και η ιδεολογία για τον εθνικό 'εαυτό' και τον εθνικό 'άλλο'. Ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας και της Τουρκίας, η μελέτη προσφέρει πλούσιο υλικό, διότι συγκεντρώνει πολλές πτυχές που διαμορφώνουν και επηρεάζουν τη σύσταση μιας εθνικής και πολιτισμικής ιδεολογίας.

Καταρχήν, σημαντικός παράγοντας είναι η Ελληνική ιστορική μνήμη που είναι φορτισμένη με εικόνες και μύθους από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας και ενισχύεται ως τη σύγχρονη εποχή με τα γεγονότα των Ελληνοτουρκικών διεκδικήσεων στην Κύπρο. Επιπρόσθετα, οι αντιθέσεις Δύσης και Ανατολής, ευρωπαϊκής και μη-ευρωπαϊκής ταυτότητας (βλ. Jenkins και Sofos, 1996), χριστιανικής και μουσουλμανικής θρησκείας επιφορτίζουν τη διαφοροποίηση από τον εθνικό 'άλλο'. Ακόμα, η ελληνική εκπαίδευση με τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας ως κατεξοχήν ιδεολογικού μαθήματος ενισχύει τη διαμόρφωση στερεοτύπων για τον 'άλλο' με ένα λόγο «με περιεχόμενο τους μύθους και τις αντιφάσεις ενός παρωχημένου εθνικισμού» (Φραγκουδάκη, 1997: 143). Τέλος τα συχνά διπλωματικά επεισόδια περί εδαφικών κτήσεων των δύο χωρών και το γεγονός ότι πρόκειται για γειτονικές χώρες που στον πολιτικό τους λόγο έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί διαφορές για τις αξιώσεις αναφορικά με τα σύνορά τους ανατροφοδοτούν τον ελληνικό εθνικό λόγο για τον αυτοπροσδιορισμό και την ετερότητα και καθιστούν τους Τούρκους τους πιο επίκαιρους 'άλλους'.

Οι παράγοντες που ενισχύουν την διαμόρφωση ενός ιδεολογικού λόγου για τον 'εαυτό' και τον 'άλλο' συνθέτουν το «λόγο της ετερότητας» όπως αυτός διατυπώνεται γλωσσικά στις αφηγήσεις των Ελλήνων. Η παρούσα εργασία θα μελετήσει τη γλωσσική αναπαράσταση της διαφοράς, επικεντρώνοντας στο λόγο των Ελληνίδων γυναικών για τις γυναίκες της Τουρκίας, όπως ο τελευταίος δομείται σε συνεντεύξεις με γυναίκες της Λέσβου.

1.2 Οι στόχοι της μελέτης

Η διπλωματική εργασία θα βασιστεί στη γλωσσολογική ανάλυση της προφορικής αφήγησης Ελληνίδων της Λέσβου, εξετάζοντας αρχικά την ιδεολογία που αποτυπώνεται μέσα από τις γλωσσικές επιλογές των πληροφορητριών και δευτερευόντως τους παράγοντες που διαμορφώνουν αυτήν την ιδεολογία. Ακολουθώντας τις θεωρητικές προσεγγίσεις (βλ. Eagleton, 1991, Galasinska, και Galasinski, 2003) που αναφέρουν ότι οι γλωσσικές επιλογές και η παραγωγή νοήματος είναι φορτισμένες ιδεολογικά (ιδιαίτερα δε στην περίπτωση που αναφέρονται στον εθνικό 'άλλο'), η ανάλυση της αφήγησης θα διαφωτίσει τις παραμέτρους που ακολουθούν.

Καταρχήν, στόχος της παρούσας μελέτης είναι να εντοπίσει τους γλωσσικούς δείκτες και την υφολογική αρχιτεκτονική που εμφανίζονται στο λόγο των πληροφορητριών, ώστε να συνθέσει το πλαίσιο για το *πώς* μιλάνε οι Ελληνίδες της Λέσβου για τις Τουρκάλες. Συγκεκριμένα, να ερευνήσει με ποιες γλωσσικές επιλογές των Ελληνίδων πληροφορητριών αναπαριστάται γλωσσικά η διαφορά, οι διαστάσεις της προκατάληψης και οι στερεοτυπικές αντιλήψεις για τις Τουρκάλες. Κύριος στόχος επομένως είναι να προκύψουν συμπεράσματα για το *πώς είναι* τελικά οι Τουρκάλες για τις Ελληνίδες πληροφορήτριες. Επιπλέον ζήτημα είναι αν οι γυναίκες της Λέσβου αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως 'Ευρωπαίες' και 'Δυτικές', θέσει και αναφορικά με την πολιτισμική τους ανάπτυξη σε αντίθεση με τις 'ανατολίτισσες' γυναίκες της Τουρκίας. Η γλωσσολογική ανάλυση θα αναζητήσει το σημείο θέασης από το οποίο διατυπώνονται οι πεποιθήσεις και αν αυτή η σκοπιά σχετίζεται με το γεγονός ότι η Ελλάδα συγκριτικά με την Τουρκία θεωρείται περισσότερο ανεπτυγμένη και 'εκ-πολιτισμένη'. Οι Meinhof et al. (2003: 68) αναφέρουν σχετικά ότι ο λόγος της διαφοράς διατυπώνεται περισσότερο από υποκείμενα που κατέχουν 'ανώτερη' θέση σε σχέση με τον 'άλλο' που περιγράφεται. Με άλλα λόγια, η διαφοροποίηση ενέχει την έννοια της ιεραρχίας και του 'καλύτερου-χειρότερου' και εκφράζεται από όσους θεωρούν εαυτόν 'ανώτερο'.

Σε δεύτερη φάση, στόχος της εργασίας είναι να εντοπίσει το κοινωνικό, πολιτισμικό και ιστορικό συμφραζόμενο στο οποίο διαμορφώνεται ο λόγος αυτός, ή από το οποίο επηρεάζεται. Ειδικότερα, αν το 'περιεχόμενο' του 'εαυτού' (δηλαδή οι διαφορές θρησκείας, γλώσσας, καθημερινής κουλτούρας και παραδόσεων, ερμηνείας των ιστορικών πηγών κτλ.) επηρεάζει την αποτύπωση της 'διαφοράς'. Αν, δηλαδή, στην περίπτωση των γυναικών των δύο εθνοτήτων παίζει ρόλο η διαφορά που εντοπίζεται στη θρησκεία, στις παραδόσεις, στην κουλτούρα και στα ερεθίσματα, ώστε να οξύνονται οι διαφορές που περιγράφονται.

Επιπρόσθετα, αν πρόκειται για ιστορικούς μύθους, γνώσεις που λαμβάνονται από τα σχολικά βιβλία ιστορίας, προσωπικές μνήμες, προσωπική επαφή με γυναίκες από την Τουρκία και πληροφορίες που λαμβάνονται από τα μέσα ενημέρωσης που διαμορφώνουν αντιλήψεις και πεποιθήσεις για τον 'άλλο', σε ατομικό και κατ' επέκταση σε ομαδικό επίπεδο.

Στόχος της παρούσας μελέτης δεν είναι να γενικοποιήσει τα ευρήματα των συνεντεύξεων και να θεωρήσει ότι οι απαντήσεις-αφηγήσεις των ερωτηθείσων αντιπροσωπεύουν ένα μεγαλύτερο σύνολο γυναικών της Λέσβου και τις απόψεις τους για τις γυναίκες στην άλλη μεριά των συνόρων. Η επιλογή των πληροφορητριών υπόκειται σε κάποια κριτήρια αλλά δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση ένα αντιπροσωπευτικό και επαρκές δείγμα των γυναικών της λεσβιακής κοινωνίας. Συμπερασματικά, η μελέτη αφορά τις συγκεκριμένες πληροφορήτριες-κατοίκους της ακριτικής Λέσβου και πιθανότατα να υπήρχε διαφοροποίηση στα λεγόμενα αν το δείγμα ήταν διαφορετικό.

1.3 Η μεθοδολογία της έρευνας

Η αναλυτική προσέγγιση είναι γλωσσολογική. Οι αναφορές προέρχονται από έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές και είναι στην πλειοψηφία τους από τα πεδία των Πολιτισμικών Σπουδών, της Ανθρωπολογίας και της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας. Η θεωρητική προσέγγιση που θα βασιστεί στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία θα καλύψει ζητήματα της σύνδεσης της γλώσσας με την εθνική ιδεολογία και της έννοιας του έθνους με τις γυναίκες. Επιπλέον, θα γίνει αναφορά στη γλωσσολογική ανάλυση που ασχολείται με θέματα ιδεολογίας και στα συγκεκριμένα γλωσσολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την επεξεργασία του ιδεολογικού λόγου και που θα χρησιμοποιηθούν για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης.

Η πρακτική διαξαγωγής της έρευνας βασίζεται σε μη κατευθυνόμενες συνεντεύξεις (βλ. Κυριαζή, 1999, Παπαγαρουφάλη, 2002, Πετρονώτη, 2002). Η επιλογή των ερωτωμένων γυναικών ακολούθησε «κριτήρια καταλληλότητας του υποκειμένου» (βλ. Plummer, 2000: 158-159). Τα υποκείμενα της έρευνας είναι γυναίκες με τις οποίες υπήρχε μια οικεία σχέση πριν από τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτής της έρευνας προέκυψαν αφηγήσεις που δεν ήταν προσχεδιασμένες και και προέρχονται από εθελόντριες ομιλήτριες. Στις περιπτώσεις που οι πληροφορήτριες προσεγγίστηκαν τα κίνητρα εξηγήθηκαν μερικώς, ώστε να μη διακυβευθεί η έρευνα. Αποσαφηνίστηκε, δηλαδή, ότι οι άξονες της συνέντευξης θα κινούνταν σε ζητήματα

γυναικεία που θα αφορούσαν κυρίως τις ‘εθνικές γειτόνισσες’. Προκειμένου να αποφευχθεί η διεξαγωγή πολιτικής συζήτησης το έναυσμα δόθηκε με το σχολιασμό τηλεοπτικών ‘σήριαλ’ με πρωταγωνίστριες σε ρόλο Τουρκάλων και υποβοηθήθηκε από δημοσιεύματα σε εφημερίδες που σχετίζονταν με κοινωνικά γεγονότα ή γυναικεία ζητήματα και όχι με ελληνοτουρκικά πολιτικά θέματα. Επιπλέον τηρήθηκε η ανωνυμία των υποκειμένων.

Από τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των συνεντεύξεων που συλλέγησαν παρατίθενται τα αποσπάσματα με το περισσότερο ενδιαφέρον που εξυπηρετούν τους σκοπούς της παρούσας μελέτης. Τα κείμενα αυτά επεξεργάσθηκαν σύμφωνα με αρχές και θεωρητικές τοποθετήσεις των πεδίων της Γλωσσολογικής Ανθρωπολογίας και της Κριτικής Γλωσσολογικής Ανάλυσης και ακολούθησε η κατηγοριοποίηση και αποκωδικοποίηση των φραστικών επιλογών των πληροφορητριών, προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για την αναπαράσταση των γυναικών της Τουρκίας στο λόγο των αφηγητριών.

1.4 Τα προβλήματα της έρευνας

Κατά τη διάρκεια της μελέτης και της διεξαγωγής συνεντεύξεων προέκυψαν τα εξής προβλήματα. Καταρχήν είναι περιορισμένη η βιβλιογραφία ανάλογων θεμάτων όπου γυναίκες ενός έθνους μιλάνε για αλλοεθνείς, ιδιαίτερα δε στην περίπτωση της Ελλάδας δεν έχει βρεθεί στα πλαίσια της δικής μου αναζήτησης παρόμοια έρευνα που να μελετά τον τρόπο που αναπαριστάται η Τουρκάλα στο λόγο Ελληνίδων γυναικών. Επίσης στο κεφάλαιο όπου περιγράφεται το κοινωνικό και ιστορικό συμφραζόμενο της Λέσβου υπήρξε αδυναμία συγκέντρωσης πολλών πληροφοριών για τις γυναίκες του νησιού. Δυσκολίες επίσης διαπιστώθηκαν στα πλαίσια των συνεντεύξεων από πληροφορήτριες που απέφυγαν να σχολιάσουν ερωτήματα με πλήρη διαφάνεια στην προσπάθεια να αποφύγουν ρατσιστικές παρατηρήσεις, ενώ άλλες πληροφορήτριες που επικεντρώθηκαν στις απόψεις τους για τους Τούρκους γενικότερα μη αναφερόμενες στις γυναίκες της χώρας και στον τρόπο που τις αναπαριστούν στο μυαλό τους.

1.5 Η δομή της εργασίας

Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας παρέχει μια αρχική επισκόπηση της μελέτης όσον αφορά τα γενικά της στοιχεία, τους στόχους της μελέτης, τη μεθοδολογία της έρευνας, και τα προβλήματα που προέκυψαν και καλύπτει πέντε υποενότητες. Εξηγείται επίσης η διάρθρωση της εργασίας και η λογική που διέπει την κάθε ενότητα.

Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στις έννοιες 'εθνική ιδεολογία' και 'γλωσσολογική ανάλυση' και τις συνδέει με τις γυναίκες. Αφού παρέχεται μια γενική θεώρηση της σχέσης των γυναικών με το έθνος μέσα στην ιστορική πραγματικότητα και την έκφραση της εθνικής ιδεολογίας, η εργασία συνεχίζει για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνεται η εθνική ιδεολογία μέσα από τη γλώσσα, με ειδικότερη αναφορά στα πεδία της Γλωσσολογικής Ανθρωπολογίας και της Κριτικής Γλωσσολογικής Ανάλυσης. Αφού επιχειρείται μια βιβλιογραφική επισκόπηση αναφορικά με τη σχέση γλώσσας, ιδεολογίας, αφήγησης και γλωσσολογικής ανάλυσης, οι υποενότητες που ακολουθούν παραθέτουν τα γλωσσολογικά εργαλεία των δύο αυτών πεδίων που θα χρησιμοποιηθούν για την επεξεργασία του λόγου των πληροφορητριών, με μια σύντομη εξήγηση κάθε εργαλείου.

Το τρίτο κεφάλαιο επιχειρεί να θέσει το συμφραζόμενο στο οποίο έλαβε χώρα η παρούσα μελέτη δίνοντας γεωγραφικές και ιστορικές πληροφορίες για το νησί της Λέσβου και περαιτέρω στοιχεία για το γυναικείο πληθυσμό στους νεότερους χρόνους, όπως αυτά αναφέρονται στις λιγοστές πηγές που είναι διαθέσιμες. Η ιστορική και πολιτισμική παρουσίαση του τόπου και της κοινωνίας στα πλαίσια των οποίων κινείται η έρευνα θεωρείται απαραίτητη στις γλωσσολογικές αναλύσεις και στην ανθρωπολογική μελέτη και παρέχει συμπεράσματα για το υπόβαθρο των υποκειμένων που συμμετέχουν και για τα αποτελέσματα της έρευνας.

Το τέταρτο και εκτενέστερο κεφάλαιο περιέχει το λόγο των ομιλητριών, με σχόλια για τις απαντήσεις τους και για την έκβαση των συνεντεύξεων. Αποτελεί το κύριο μέρος της εργασίας όπου παρουσιάζεται μέσα από τα κατηγοριοποιημένα αποσπάσματα η θεώρηση των πληροφορητριών για τις γυναίκες της Τουρκίας. Οι υποενότητες του κεφαλαίου αυτού ακολουθούν τη λίστα των γλωσσολογικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν στην επεξεργασία του λόγου για τον 'άλλο', όπως αυτά προκύπτουν στη σχετική βιβλιογραφία. Το τέταρτο κεφάλαιο πλαισιώνεται από ειδικότερα σχόλια για τις συνεντεύξεις και το λόγο των πληροφορητριών, επιχειρώντας να δώσει μια πληρέστερη εικόνα για την πορεία και τα ευρήματα της μελέτης.

Το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο κάνει αναφορά στα συμπεράσματα της μελέτης, τους παράγοντες που τα έχουν διαφορφώσει ή επηρεάσει και δίνει κατευθύνσεις για συμπληρωματική έρευνα στην ίδια κατεύθυνση.

Κεφάλαιο 2ο: ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

2.1 Γυναίκες, έθνος και (εθνική) ιδεολογία

Οι γυναίκες κατέχουν μια διφορούμενη θέση μέσα στη συλλογικότητα του έθνους. Ο ρόλος τους στα πλαίσια του τελευταίου έχει αγνοηθεί ή έχει υπερτονιστεί από την εθνική ιστορία, κατά περιόδους και κατά περίπτωση. Γενικότερα, παρά το γεγογός ότι η πατρίδα και η πορεία της στο χρόνο έχει ταυτιστεί και με εικόνες του γυναικείου φύλου και ανάλογες μεταφορές, η παρουσία και συμβολή των γυναικών έχει αποσιωποιηθεί από πολιτικούς και ιστορικούς επιστήμονες. Η Yuval-Davis (1997: 47) στην πραγματεία της περί φύλου και έθνους γράφει πως οι γυναίκες ενίοτε συμβολίζουν την ενότητα και συνέχεια του έθνους και σε άλλες περιπτώσεις κατέχουν θέση αντικειμένου και όχι υποκειμένου στην ιστορική αφήγηση. Είναι γεγονός ότι οι φιγούρες εθνικών ηρώων και ευεργετών είναι στην πλειοψηφία τους ανδρικές και ο πατριωτισμός έχει συνδεθεί με ανδρικές εικόνες. Η ελληνική γλώσσα είναι και ετυμολογικά ενδεικτική αυτού του γεγονότοςθ η «ανδρεία» και η «παλικαριά» παραπέμπουν σε ανδρικές μορφές, παρότι γένους θηλυκού.

Ο Anderson περιγράφει τη φαντασιακή κοινότητα του έθνους μέσα από μια ανδροκεντρική οπτική. Σε ένα σύστημα, όπως το περιγράφει, πολιτισμικών απεικονίσεων που συνθέτουν το έθνος και τους φαντασιακούς δεσμούς που ενώνουν τα μέλη του, το έθνος αποτελεί μια «*ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα*» (1997: 26) ορισμός που παραπέμπει στο ανδρικό φύλο που κατά κανόνα σχετίζεται με το πολιτικό πεδίο. Το γυναικείο στοιχείο ενώ απουσιάζει γενικά από το έργο του Anderson παρουσιάζεται ωστόσο με τρόπο συμβολικό στο λόγο για τη μητρική γλώσσα, τη γέννηση και καταγωγή του πατριώτη και την αγάπη για τη μητέρα πατρίδα. Το γυναικείο στοιχείο εμφανίζεται έτσι ως ένα σταθερό σύμβολο στην ιστορία του έθνους.

Ο ρόλος της γυναίκας σε ιστορικές στιγμές συνίσταται στην ευθύνη της αναπαραγωγής για τη διαιώνιση του έθνους και την φροντίδα των θυμάτων πολέμου και σε καιρό ειρήνης, η ευθύνη της τήρησης των εθνικών παραδόσεων (Wenk, 2000: 67). Με άλλα λόγια, η συμβολή της γυναίκας επικεντρώνεται στη λειτουργία της ως φορέα εθνικής παράδοσης όσον αφορά τα γλωσσικά και άλλα στοιχεία. Οι γυναίκες αναφέρονται ως συμβολικοί φορείς του έθνους συμπληρώνοντας έτσι την εικόνα των εννοουμένων ενεργών φορέων που είναι οι άντρες. Ακόμα και στο χρονικό πλαίσιο στο οποίο κινείται το έθνος οι γυναίκες συμβολίζουν την παράδοση, την καταγωγή, τη γέννηση και την ανατροφή, στοιχεία

που δομούν το παρελθόν και την ιστορία του έθνους και οι άντρες προασπίζουν την ασφάλεια, δρουν για την εξέλιξη και υποστηρίζουν το μέλλον του έθνους.

2.2 Γλώσσα και (εθνική) ιδεολογία

Σε μια μελέτη που περιστρέφεται γύρω από το λόγο της διαφοράς και την αφήγηση της θέασης του εθνικού 'άλλου' το εργαλείο ανάλυσης δεν θα μπορούσε να μην είναι η ίδια η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι πληροφορήτριες για να μιλήσουν για τις γυναίκες της Τουρκίας. Στη διερεύνηση της σχέσης που έχει η γλώσσα με τις αντιλήψεις για τον κόσμο ο ρόλος του ανθρωπολόγου είναι *διεισδυτικός*, όπως αναφέρει ο Τσιτσιπής (1995: 18) και είναι αναγκαία η επιστράτευση γλωσσολογικών εργαλείων. Εξάλλου σε ένα θέμα συζήτησης που διακατέχεται από τοποθετήσεις πολιτισμικές, θρησκευτικές, ιστορικές και εθνικιστικές η γλωσσολογική ανάλυση είναι επωφελής για την ανάδειξη της ιδεολογίας που εντέλει διατυπώνεται.

Η σχέση γλώσσας/Λόγου και ιδεολογίας έχει διατυπωθεί και αποσαφηνιστεί στη σχετική βιβλιογραφία. Οι Blommaert και Verschueren (1998: 26) αναφέρουν ότι η «πλέον απτή κατάδειξη της ιδεολογίας είναι ο λόγος» και ο Eagleton στη δουλειά του περί ιδεολογίας (1991: 9) υποστηρίζει ότι όλα τα αποσπάσματα του λόγου είναι επιφορτισμένα ιδεολογικά και ότι τα γλωσσικά χαρακτηριστικά αυτών των αποσπασμάτων φανερώνουν τις επιμέρους ιδεολογικές θέσεις που περιέχονται. Το λεκτικό συμβάν συνεπώς περιέχει στοιχεία ιδεολογίας τα οποία 'επικοινωνούν' οι ίδιοι οι ομιλητές[1] και τα οποία είναι 'ανοιχτά' προς θεώρηση και ερμηνεία, ανάλογα με το συμφραζόμενο. Αποτελεί με άλλα λόγια μια κοινωνική πρακτική, που 'κουβαλάει' συστήματα γνώσεων, αντιλήψεων και κοινωνικών σχέσεων μεταξύ υποκειμένων (Fairclough, 1995: 6) και που τοποθετείται έναντι προσωπικών ή κοινωνικών αξιών και συμπεριφορών, επιβεβαιώνοντας ιδεολογίες που ήδη υφίστανται, ή εισάγοντας καινούριες. Στην τελευταία περίπτωση ο λόγος 'παράγει' ιδεολογικό έργο, επηρεάζοντας έτσι την κοινωνία και τον πολιτισμό (Fairclough & Wodak, 1997: 271-280).

Στην παρούσα μελέτη μας ενδιαφέρει περισσότερο η αφηγηματική πλευρά της γλώσσας και η ειδικότερη σχέση της με την εθνική ιδεολογία και ταυτότητα και τη γλωσσική αναπαράσταση του εθνικού 'άλλου'. Οι αφηγήσεις αντανακλούν και

[1] Θα επικεντρωθώ εδώ στην έννοια του προφορικού κειμένου και συνεπώς του ομιλητή, καθώς η διατριβή αφορά την προφορική αφήγηση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα συμπεράσματα για τη σχέση λόγου, κειμένου και κοινωνικής πραγματικότητας, ιδεολογίας δεν αφορούν και το γραπτό λόγο.

κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα, επηρεάζονται από τις κοινωνικές συμβάσεις (Bruner, 1984: 5) και διαμορφώνονται από την βιωματική εμπειρία του ομιλητή ή από τις εικόνες και τα συναισθήματά του για το αντικείμενο της αφήγησης. Η εθνική ιδεολογία εκφράζεται κατεξοχήν γλωσσικά, επηρεαζόμενη κι αυτή από κοινωνικά κατασκευασμένες αντιλήψεις και από την 'πραγματικότητα' του ομιλητή και περιστρέφεται γύρω από θεμελιώδεις πτυχές, όπως τις αφηγήσεις του έθνους, το εθνικό 'τοπίο' και τα ιστορικά 'σενάρια' και δίνει έμφαση στη συνέχεια του έθνους και την 'καθαρότητα' των ανθρώπων του (Wodak et al., 1999: 33). Μία επιπλέον παράμετρος της εθνικής ιδεολογίας που αποτυπώνεται γλωσσικά είναι η παρουσία ενός 'άλλου' στο λόγο, σε σχέση με τον οποίο εκφράζεται η σύγκρουση της ταυτότητας και οι απόψεις για τη σχέση του εθνικού 'εαυτού' και του εθνικού 'άλλου'.

Συμπερασματικά, η αφήγηση της εθνικής ταυτότητας έχει δύο κύριαρχες πτυχές: την αφήγηση της *ομοιότητας* και την αφήγηση της *διαφοράς* (Wodak et al., 1999: 11). Κύριος στόχος της παρούσας μελέτης είναι να εντοπίσει τον τρόπο με τον οποίο οι πληροφορήτριες κατασκευάζουν γλωσσικά την εθνική τους ταυτότητα σε σχέση ή σε αντίθεση με τις γυναίκες της Τουρκίας, με άλλα λόγια να διερευνήσει την αφήγηση της ομοιότητας και της διαφοράς.

2.3 Γλωσσολογική ανάλυση ιδεολογικού λόγου

Η γλωσσολογική ανάλυση του λόγου που περιέχει ιδεολογικά στοιχεία έχει απασχολήσει διάφορους κλάδους της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας και έγινε κατεξοχήν αντικείμενο της Ανάλυσης Συνεχούς Λόγου (discourse analysis), υπογραμμίζοντας τη σημασία παραμέτρων όπως είναι το συγκείμενο (context), οι συμμετέχοντες (participants) και η σημασία. Η Sifianou (1999: 4) συνοψίζει το πλαίσιο της ανάλυσης ως εξής: «ποιος χρησιμοποιεί τη γλώσσα, προς ποιον, γιατί, πότε, πού και πώς».

Ειδικότερα με την επεξεργασία λόγου με πολιτισμικό, κοινωνικό και ιδεολογικό περιεχόμενο έχουν ασχοληθεί η γλωσσολογική ανθρωπολογία (Linguistic Anthropology) και η κριτική γλωσσολογική ανάλυση (Critical Discourse Analysis). Η παρούσα μελέτη δανείζεται στοιχεία και από τις δύο αυτές προσεγγίσεις και τα συνδυάζει για να αναλύσει τις γλωσσικές επιλογές των πληροφορητριών. Ο Duranti (1997: 2) στον τόμο του για τη Γλωσσολογική Ανθρωπολογία ορίζει την προσέγγιση αυτή ως *«τη μελέτη της γλώσσας ως πολιτισμικής πηγής και της ομιλίας ως πολιτισμικής πρακτικής»* και την τοποθετεί στο ευρύτερο πεδίο της ανθρωπολογικής επιτόπιας έρευνας, κατά την οποία ο ανθρωπολόγος μελετά τη δομή του λόγου των πληροφορητών σε αληθινό χρόνο και τόπο. Η θεματολογία κινείται γύρω από τα ανθρωπολογικά ζητήματα της αναπαράστασης, του ρατσισμού και της εθνικής σύγκρουσης, της κατασκευής του ‘εαυτού’ και του ‘άλλου’, των σχέσεων εξουσίας και της πολιτικής των συναισθημάτων. Συνοψίζοντας, η γλωσσολογική ανθρωπολογία εστιάζεται στη γλώσσα της διαφοροποίησης μεταξύ ατόμων, ομάδων και ταυτοτήτων και για το λόγο αυτό στάθηκε ως προσέγγιση ιδιαίτερα χρήσιμη στην έρευνα του λόγου των γυναικών της Λέσβου για τις γυναίκες της Τουρκίας.

Συνδυαστικά, χρησιμοποιήθηκαν οι γλωσσικές στρατηγικές στις οποίες επικεντρώνεται η Κριτική Γλωσσολογική Ανάλυση. Η Κριτική Γλωσσολογική Ανάλυση είναι μια προσέγγιση περιγραφική καθώς και επεξηγηματική (Fairclough, 1995: 43). Στο πλαίσιο αυτό θα περιγραφούν οι γλωσσικές επιλογές των υποκειμένων της έρευνας και στη συνέχεια θα επιχειρηθεί η επεξήγηση των επιλογών αυτών, με βάση τις παραμέτρους που φαίνεται να τις έχουν επηρεάσει. Η επεξήγηση θα υποστηριχθεί κυρίως από το υλικό του ‘υπόβαθρου’ (background) που αφορά τις ομιλήτριες, το οποίο συμπεριλαμβάνει – εκτός από την καταγωγή και την εθνικότητα που είναι συγκεκριμένες – τις προσωπικές εμπειρίες και ερεθίσματα όπως αυτά θα εξηγηθούν κατά τη διάρκεια της συνομιλίας, το ιστορικό συμφραζόμενο και το ιστορικό εθνικό παρελθόν καθώς επίσης και το βαθμό που τους έχει

επηρεάσει η έκθεση στα μηνύματα των σχολικών εγχειριδίων και των μέσων μαζικής επικοινωνίας, σχετικά με ζητήματα που αφορούν την Τουρκία. Λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως οι παραπάνω στη μελέτη των γλωσσικών δομών, η Κριτική Γλωσσολογική Ανάλυση είναι 'ανοιχτή' σε διάφορες ερμηνείες και χαρακτηρίζεται από ευελιξία (Van Dijk, 1998). Τέλος, η θεματολογία αυτής της προσέγγισης ανάλυσης του λόγου έχει επικαλύψεις με τη θεματική της Γλωσσολογικής Ανθρωπολογίας αναφέρονται ενδεικτικά τα ζητήματα ιδεολογίας, εξουσίας, κοινωνικών δομών, φύλου, διακρίσεων και ρατσισμού. Ο Van Dijk (ibid.) παραθέτει ότι η Σχολή της Κριτικής Γλωσσολογικής Ανάλυσης καταπιάνεται κυρίως με την αναπαράσταση της εθνικής διαφοράς και ανισότητας και με το ζήτημα του εθνικού 'άλλου'.

2.3.1 Γλωσσολογικά εργαλεία της Γλωσσολογικής Ανθρωπολογίας

Η Γλωσσολογική Ανθρωπολογία εφαρμόζει έναν πιο απλουστευμένο τρόπο ανάλυσης της γλώσσας συγκριτικά με την Κριτική Γλωσσολογική Ανάλυση. Ως ανθρωπολογική προσέγγιση καταγράφει το λόγο επιτόπια και αναλύει βάσει της προφανέστερης ερμηνείας με βασικό στόχο να εντοπίσει τη συχνότητα εμφάνισης ενός γλωσσικού φαινομένου (Duranti, 1997: 48). Κατά τη διάρκεια της μαγνητοφώνησης του λόγου, ο ανθρωπολόγος-ερευνητής συγκαταλέγει στοιχεία του ομιλητή, όπως το πολιτισμικό υπόβαθρο, την κοινωνική του θέση και το επάγγελμα καθώς και τη σχέση με τον ερευνητή (: 115). Στη συνέχεια μελετώνται μεταξύ άλλων στοιχεία του αυθόρμητου λόγου όπως και στον κλάδο της ανάλυσης της συνομιλίας (conversational analysis) που σχετίζονται με παύσεις, επικαλύψεις (overlaps), δισταγμό και επανορθώσεις (self-repairs), ενώ δίνεται έμφαση και σε παραγλωσσικά τεχνάσματα όπως ο επιτονισμός της φωνής και η ένταση με την οποία εκφέρονται οι λέξεις και οι συλλαβές τους, οι χειρονομίες και η στάση του σώματος. Τα παραπάνω εργαλεία της Γλωσσολογικής Ανθρωπολογικής έρευνας θεωρήθηκαν τα πλέον χρήσιμα για τους ερευνητικούς στόχους της παρούσας μελέτης, ώστε να χρησιμοποιηθούν συνδυαστικά με τις στρατηγικές στις οποίες επικεντρώνεται η Κριτική Γλωσσολογική Ανάλυση του ιδεολογικού λόγου. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι οι πρακτικές μελέτης που αναφέρθηκαν δεν είναι οι μόνες στις οποίες περιορίζεται το ευρύ πεδίο της Γλωσσο-Ανθρωπολογικής ανάλυσης.

2.3.2 Γλωσσολογικά εργαλεία της Κριτικής Γλωσσολογικής Ανάλυσης

Από το σύνολο των γλωσσολογικών μελετών που έχουν βασιστεί στην κριτική ανάλυση του λόγου το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι οι 'Άλλοι' αναπαρίστανται γλωσσικά με έμφαση στις κοινωνικό-πολιτισμικές διαφορές και τις παρεκκλίσεις από αυτό που οι ομιλητές θεωρούν 'κανονικό' (Van Dijk, 1998: 15). Οι γλωσσικές στρατηγικές, που ανακύπτουν σε λεξικό και συντακτικό επίπεδο, προωθούν την ενοποίηση και την ομοιογένεια στο εσωτερικό της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει ο ομιλητής και τη διαφοροποίηση από τον 'άλλον'. Ο λόγος της διαφοράς εμπλουτίζεται με στοιχεία θετικής παρουσίασης του 'εαυτού' και αρνητικής παρουσίασης του 'άλλου' (: 8). Αντίστοιχα, έχει παρατηρηθεί ότι δίνεται έμφαση σε κοινά αρνητικά χαρακτηριστικά μεταξύ 'εαυτού' και 'άλλου' (Wodak et al., 1999: 36), που ενώ υποδηλώνουν την αναγνώριση ομοιότητας, εντούτοις στοχεύουν στο να υποβαθμίζουν περαιτέρω τον 'άλλο'. Με άλλα λόγια, αποτυπώνεται αρχικά η ομοιότητα, η οποία αντικρούεται στη συνέχεια στο λόγο γιατί ότι είναι κοινό διαχωρίζεται σε θετικό για 'εμάς' αλλά αρνητικό για τους 'άλλους'. Σημειώνεται επίσης έμφαση σε θετικά εθνικά χαρακτηριστικά του 'εαυτού' και στη μοναδικότητα στοιχείων πολιτισμού, μια τακτική που έχει σκοπό να υπερτονίσει την υπεροχή των ομοεθνών και να δηλώσει την αντίθεση σε οτιδήποτε 'ξένο' (: 38). Οι Blommaert και Verschueren (1998: 59) αναφέρουν ότι η στρατηγική αυτή πραγματοποιείται γλωσσικά με τη συνεχή αναφορά σε «πολιτισμικό πλούτο».

Μια συχνή γλωσσική πρακτική για την αποτύπωση της διαφοράς είναι η αποπροσωποποίηση (impersonalisation) κατά την οποία τα υποκείμενα για τα οποία γίνεται λόγος αντικαθίστανται γλωσσικά από έναν τόπο, ένα αντικείμενο ή ένα χαρακτηριστικό (Caldas-Coulthard και Coulthard, 1996: 59). Οι Wodak et al. (1999: 38) αναφέρει σχετικά ότι η αποπροσωποποίηση και ειδικότερα η χρήση τοπωνυμίων εντείνει την απόδοση της ανομοιότητας και προσθέτει ότι στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η χρήση δεικτικών αντωνυμιών. Αναφορικά με τη χρήση αντωνυμιών, η προσωπική αντωνυμία «εμείς» χρησιμοποιείται ευρέως ως υποκείμενο πρότασης στον ιδεολογικό λόγο για να συμπεριλάβει όλα τα μέλη μια κοινωνικής ομάδας, αντιπαραβαλλόμενη με το «αυτοί».

Ένα επιπλέον γλωσσικό τέχνασμα στην αναπαράσταση της διαφοράς είναι η χρήση συγκρίσεων, όπως είναι τα αντώνυμα, η απεικόνιση με όρους «άσπρο/μαύρο», και τα σχήματα «τόσο....όσο» (Wodak et al., 1999: 39). Ρητορικές επιλογές όπως οι υπερβολές και η ειρωνία, οι μεταφορές και οι αλληγορίες εμφανίζονται επίσης συχνά στη γλωσσική αναπαράσταση του 'άλλου'. Επιπρόσθετα, παρατηρούνται τεχνικές μετριασμού (mitigation

devices, Galasińska & Galasiński, 2003: 852), που στοχεύουν στο να μειώσουν την αρνητική χροιά του λεκτικού αποσπάσματος και στην ουσία να 'νομιμοποιήσουν' τον ομιλητή να την χρησιμοποιήσει. Ο Van Dijk (1991: 198) ονομάζει την ίδιες τεχνικές «αρνητές» (disclaimers), με την έννοια ότι εισάγουν ρατσιστικό λόγο αλλά συνάμα ο ομιλητής προσπαθεί να μετριάσει τη 'δύναμη' του λόγου του. Στο λόγο για τον 'άλλο' πολλές φορές εμφανίζεται το λεγόμενο «ιδεολογικό δίλημμα» (Galasińska & Galasiński, 2003: 860). Το υποκείμενο που αφηγείται εμφανίζεται σε σημεία του λόγου του να είναι θετικά κείμενο προς τον 'άλλον', στοιχείο όμως που αναιρείται σε ακόλουθα σημεία της αφήγησης, όταν το υποκείμενο υπογραμμίζει τη διαφορά.

Οι Holly et al. (2003) στην επιτόπια έρευνα τους με συνεντεύξεις σε κατοίκους συνοριακών περιοχών διαπιστώνουν ότι ο λόγος για τον εθνικό 'άλλο' διακατέχεται από αξιολογικές τοποθετήσεις με έμφαση σε ασύμμετρα χαρακτηριστικά. Οι κυριότεροι τομείς ασυμμετρίας που διαφαίνονται είναι αυτοί του πλούτου και της οικονομίας (: 821), της εθνικής ανάπτυξης (:823), του χαρακτήρα, της νοοτροπίας και των αισθητικών επιλογών (: 824). Οι Meinhof et al. (2003: 18) σε παρόμοια έρευνα εντοπίζουν αφήγηση που περιγράφει την ιστορική εμπειρία του τραύματος, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Τέλος, μια ακόμα τακτική της αφήγησης της διαφοράς που παραθέτει ο Van Dijk (1998: 27) είναι ότι η μεν αφήγηση για τον 'εαυτό' είναι γενικόλογη, ενώ η αφήγηση για τον 'άλλο' είναι λεπτομερειακή, ειδικά όταν αναφέρεται σε απόδοση ευθύνης για κάποιο γεγονός ή όταν τονίζει αρνητικά χαρακτηριστικά.

Οι παραπάνω στρατηγικές του λόγου και της αφήγησης για τον εθνικό 'άλλο' από τα πεδία της Γλωσσολογικής Ανθρωπολογίας και της Κριτικής Γλωσσολογικής Ανάλυσης ενσωματώνονται στην παρούσα μελέτη για να καταγράψουν τις γλωσσικές επιλογές των ομιλητριών, να τις κατηγοριοποιήσουν και να τις εξηγήσουν και εντέλει να συνθέσουν μια εικόνα για τον τρόπο που οι γυναίκες της έρευνας 'βλέπουν' τις γυναίκες της Τουρκίας.

Κεφάλαιο 3ο : Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ

3.1 Η σύγχρονη κοινωνία της Λέσβου και οι σχέσεις με τη Μικρά Ασία

Στην αναζήτηση πηγών για τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά αναφορικά με τις γυναίκες της Λέσβου τα στοιχεία που προέκυψαν ήταν λιγοστά. Η σχετική βιβλιογραφία αναφέρεται στην κοινωνία του νησιού συνολικά και επικεντρώνεται στις δραστηριότητες, τα ήθη και τις παραδόσεις όπου πρωταγωνιστεί ο ανδρικός πληθυσμός, ενώ γίνεται αναφορά σε μάχες και άλλα ιστορικά γεγονότα, στα οποία ο ρόλος των γυναικών – όπως και στα περισσότερα ιστορικά γεγονότα που έχουν καταγραφεί παγκοσμίως – είναι αφανής. Εντούτοις στάθηκε δυνατόν να συλλεγούν κάποια στοιχεία για την ιστορική πορεία του νησιού κατά την Τουρκοκρατία και μεταγενέστερα, τη σχέση με τα μικρασιατικά παράλια, τις ασχολίες και την εξέλιξη των γυναικών, τα έθιμα και τις παραδόσεις που πρόεκυψαν μέσα από την επαφή με την Ανατολή και τέλος για την εικόνα του νησιού όπως έχει διαμορφωθεί στις μέρες μας. Μέσα από τα στοιχεία αυτά παρέχεται μια ικανοποιητική εικόνα για το κοινωνικό και πολιτισμικό συμφραζόμενο στο οποίο έλαβε χώρα η παρούσα μελέτη.

Γεωγραφικά η Λέσβος είναι το τρίτο κατά σειρά μεγαλύτερο νησί της χώρας μετά τη Κρήτη και την Εύβοια και εκτείνεται στο Ανατολικό Αιγαίο πέλαγος, απέναντι από τα μικρασιατικά παράλια σε απόσταση πέντε έως οκτώ ναυτικών μιλίων[2]. Σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού το 1991 οι κάτοικοι του νησιού αγγίζουν τους 105.000. Η πόλη της Μυτιλήνης κτισμένη στο νοτιανατολικό άκρο του νησιού, είναι μια σύγχρονη πόλη και αποτελεί την πρωτεύουσα του νησιού και έδρα του νομού Λέσβου, διοικητικό, εμπορικό και πνευματικό κέντρο, με πληθυσμό που φτάνει τους 40.000 κατοίκους[3].

Ιστορικά, το νησί κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1462-1817) γνωρίζει μέρες δυσχέρειας ως το έτος 1912, που απελευθερώνεται από τον Ελληνικό στόλο. Άξιο αναφοράς το γεγονός ότι το 1922 μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, η Λέσβος δέχθηκε μεγάλο αριθμό προσφύγων Μικρασιατών, γεγονός που συντέλεσε καταλυτικά στην πολιτιστική αναγέννηση του νησιού. Το διάστημα 1930-1939 έχει καταγραφεί στην τοπική ιστορία ως η

---

[2] Επίσημα στοιχεία από την ηλεκτρονική σελίδα του Νομού Λέσβου (http://www.e-lesvos.com/gr-lesvos.htm) [Πρόσβαση στις 23 Δεκεμβρίου 2004].

[3] Επίσημα στοιχεία από τον ιστότοπο http://www.lesvosonline.gr/lesvos_gr/ [Πρόσβαση στις 23 Δεκεμβρίου 2004].

«Λεσβιακή Άνοιξη», λόγω της πολιτιστικής άνθησης που σημειώθηκε κατά τα χρόνια αυτά[4]. Στις παραδόσεις και στα έθιμα που κρατήθηκαν αναλλοίωτα στο χρόνο παρά την υποδούλωση διαφαίνονται οι επιρροές από τα μικρασιατικά παράλια, ιδιαίτερα δε αναφέρονται στις πηγές οι ομοιότητες στο χορό και την παραδοσιακή μουσική του νησιού.

Οι επιρροές όμως από τα μικρασιατικά παράλια δεν περιορίζονται στην παράδοση που ανέπτυξε ο τόπος αλλά και την οικονομική και πνευματική του εξέλιξη. Η Λέσβος γνωρίζει μία σημαντική οικονομική άνθιση με την επέκταση της ελαιοκαλλιέργειας, της βιομηχανίας και του εξαγωγικού εμπορίου, που την συνδέει στενά με τα μικρασιατικά λιμάνια και την Κωνσταντινούπολη. Ακολουθεί η ίδρυση Λεσχών και Αναγνωστηρίων στη Μυτιλήνη και σε όλα τα μεγάλα οικιστικά και οικονομικά κέντρα της Λέσβου. Τα σωματεία αυτά αντλούν πρότυπα, ως προς τον καταστατικό κανονισμό, την μορφή, τη λειτουργία και τους στόχους τους, από τα αντίστοιχα σωματεία της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης[5]. Καθόλη αυτήν την περίοδο η οικονομική και πολιτιστική ζωή του νησιού ήταν στενά συνδεδεμένη με τη Μικρασία.

3.2 Οι γυναίκες της Λέσβου στη νεότερη ιστορία

Όπως προαναφέρθηκε τα στοιχεία για την κοινωνική ζωή και δραστηριότητα των γυναικών της Λέσβου είναι λιγοστά και αναφέρονται κυρίως στους δύο τελευταίους αιώνες. Σε μια κοινωνία όπου η αλιεία και η καλλιέργεια της ελιάς αποτελούσαν κυρίαρχες επαγγελματικές δραστηριότητες για τους άνδρες του νησιού, οι γυναίκες αναφέρονται ως 'ανελύτρες'[6]. Αυτή η απασχόληση των γυναικών αφορά την επεξεργασία μεταξιού, ξεκινώντας από τα 'κουκούλια' του μεταξοσκώληκα με σκοπό να παραχθούν μετά από διαδικασία οκάδες μεταξιού. Οι κλωστές μεταξιού χρησίμευαν για το κέντυμα ή για την παραγωγή υφαντών και αποτελούσε εργασία ειδικευμένων επαγγελματιών ή οικιακή απασχόληση νοικοκυρών. Οι γυναίκες ήταν παρούσες και στη βιοτεχνική παραγωγή, όπου

[4] Επίσημα στοιχεία από την ηλεκτρονική σελίδα του Νομού Λέσβου (http://www.e-lesvos.com/gr-lesvos.htm) [Πρόσβαση στις 23 Δεκεμβρίου 2004].

[5] Τα στοιχεία αυτά έχουν καταγραφεί από το Εργαστήριο Κοινωνικής και Πολιτισμικής Επικοινωνίας και Τεκμηρίωσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου και είναι διαθέσιμα στο δικτυακό τόπο http://www.aegean.gr/culturelab [Πρόσβαση στις 22 Δεκεμβρίου 2004].

[6] Τα στοιχεία για τις επαγγελματικές δραστηριότητες και άλλες ασχολίες του Λεσβιακού Πληθυσμού έχουν συγκεντρωθεί από το Εργαστήριο Κοινωνικής και Πολιτισμικής Επικοινωνίας και Τεκμηρίωσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου (http://www.aegean.gr/culturelab) [Πρόσβαση στις 22 Δεκεμβρίου 2004].

στελέχωναν μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1960 τους «τσουρχανάδες» που παρήγαγαν ελαιόπανα για τους ελαιόμυλους και τα ελαιοτριβεία.

Όσον αφορά την εκπαίδευση των γυναικών του νησιού, ιδιαίτερα της πρωτεύουσας Μυτιλήνης, ενδεικτικά στοιχεία παρέχει η ιστοσελίδα του Παλαιού Παρθεναγωγείου Μυτιλήνης, ενός Γυμνασίου με μεγάλη ιστορία για την πόλη που ιδρύθηκε το 1861 και που υφίσταται έως σήμερα με την ίδια ονομασία, στεγάζοντας τα σύγχρονα γυμνάσια της Πόλης. Δόθηκε έτσι εκκίνηση για την εκπαίδευση ενός μεγάλου μέρους του γυναικείου πληθυσμού εκείνης της περιόδου. Στα αρχεία του Παλαιού Παρθεναγωγείου αναφέρεται ότι φοιτούσαν γυναίκες που ζούσαν και στα απέναντι μικρασιατικά παράλια. Τη διεύθυνση του σχολείου ασκούσαν γυναίκες εκπαιδευτικοί. Το πρόγραμμα σπουδών είχε σκοπό να προσφέρει θεωρητική γνώση αλλά και αγωγή μέσα στα πλαίσια και τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής για τη γυναίκα και το ρόλο της στην κοινωνία. Μεταξύ άλλων μαθημάτων αναφέρεται ότι διδάσκονταν και Τούρκικα. Το σχολείο έδινε σημαντικό βάρος στην εκπαίδευση των μελλουσών συζύγων και μητέρων για θέματα του καθημερινού νοικοκυριού. Φρόντιζε όμως και για την ανάπτυξη δεξιοτήτων, που κάποιες γυναίκες μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για βιοποριστικούς λόγους όπως το ράψιμο και το γάζωμα. Παράλληλα οι μαθήτριες έπαιρναν μαθήματα κοινωνικής αγωγής και συμπεριφοράς που είχαν σχέση με το ρόλο της οικοδέσποινας.

Οι στόχοι επομένως του Παρθεναγωγείου ήταν δύο, αφ’ενός ήθελε να δώσει στις μαθήτριες τα θεωρητικά εφόδια για όσες είχαν τη δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές γεγονός που θα τους επέτρεπε να γίνουν δασκάλες εάν το επιθυμούσαν, ή εργάτριες σύμφωνα με δεξιότητες που είχαν διδαχθεί, αφ’ ετέρου να προετοιμάσει κατάλληλα τα κορίτσια στο ρόλο τους στην κοινωνία και την οικογένεια.

Ήδη από αυτά τα χρόνια λοιπόν προετοιμάζονταν οι γυναίκες για να ενταχθούν δυναμικά στην κοινωνία και στην καθημερινότητα του τόπου τους. Σαν πρόγευση της εικόνας που παρουσιάζουν οι σημερινές γυναίκες της Λέσβου, εμφανίζει μια συνοχή. Στις σύγχρονες μέρες οι γυναίκες έχουν επεκταθεί σε διάφορες δραστηριότητες της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου. Στο εμπόριο, στην παραγωγή, στην εκπαίδευση, στον τουρισμό, στην οικιακή απασχόληση αλλά και στην ευρύτερη οικονομία στελεχώνουν θέσεις εργασίας και κοινωνικοποιούνται σε πολιτιστικούς συλλόγους και σε ενώσεις. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η Λέσβος κατέχει μια από τις σημαντικότερες θέσεις πανελληνίως στη σύσταση γυναικείων αγροτοτουριστικών συνεταιρισμών με πλούσια δραστηριότητα σε τουλάχιστον δέκα οικιστικά κέντρα του νησιού. Σημαντικός αριθμός νεανίδων του νησιού σπουδάζουν στον τόπο τους ή εκτός Λέσβου και στη συνέχεια εργάζονται. Από προσωπική

εμπειρία και από στοιχεία που έχουν στο παρελθόν δημοσιοποιηθεί προκύπτει ότι οι νέες της Λέσβου κατέχουν πρωτιές στην εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και επιδιώκουν επαγγελματική σταδιοδρομία. Όσον αφορά τέλος τις σχέσεις με τα μικρασιατικά παράλια, η ημερήσια εκδρομή της Πέμπτης με πλοιάρια στο παζάρι του Αϊβαλιού συγκεντρώνει χιλιάδες επισκέπτριες από τη Λέσβο, όλων των ηλικιών ετησίως. Παρά το γεγονός ότι οι Λέσβιοι έμποροι αποδοκιμάζουν αυτήν την τακτική ως καταστροφική για τη ντόπια οικονομία, οι γυναίκες δείχνουν προτίμηση στα προϊόντα που μπορούν να αγοράζουν από το Αϊβαλί σε χαμηλότερο κόστος και περιλαμβάνουν είδη ρουχισμού, δερμάτινα είδη και οικιακό εξοπλισμό.

3.3 Οι γυναίκες της έρευνας

Οι γυναίκες που ερωτήθηκαν για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας αποτελούν ένα τυχαίο δείγμα του Λεσβιακού γυναικείου πληθυσμού, για το οποίο κύρια μέριμνα εντούτοις ήταν να συγκεντρώνει, όσο το δυνατόν, αντιπροσωπευτικά στοιχεία από διάφορες ομάδες της κοινωνίας. Καταρχήν οι πληροφορήτριες κατοικούν στη Μυτιλήνη, παρότι δεν κατάγονται όλες από την πρωτεύουσα του νησιού. Για λόγους εύκολης πρόσβασης, καθώς κάποιες από τις συναντήσεις έπρεπε να διακοπούν και να συνεχιστούν σε επόμενη μέρα, επιλέχτηκαν γυναίκες που κατοικούν μόνιμα στην πόλη.

Η Κ. είναι σύζυγος αξιωματικού του ελληνικού στρατού, κατάγεται από τη Μυτιλήνη και δεν εργάζεται. Τα ερεθίσματα της για τη γείτονα χώρα, όπως λέει η ίδια, είναι κυρίως από συζητήσεις του συζύγου και συναδέλφων του και κυρίαρχα σε περιόδους γεγονότων που αφορούν τα δύο έθνη. Δεν έχει ταξιδέψει ποτέ στην Τουρκία γιατί δεν επιτρέπεται στο σύζυγό της, αλλά δε δηλώνει προθυμία να επισκεφτεί τη χώρα. Είναι η πλέον αμήχανη από τις συνεντευξιαζόμενες και συναινεί στο να απαντήσει σε μερικά ερωτήματα μόνο «χάριν της γνωριμίας μας».

Η Έ. είναι μια νέα ψυχολόγος που άρχισε να εργάζεται πριν από ένα χρόνο. Δεν έχει μελετήσει ποτέ ζητήματα εθνικότητας και ψυχολογίας, αλλά της δίνεται το έναυσμα από αυτήν τη συζήτηση. Παρακολουθεί πολύ τηλεόραση και αγαπημένος της τηλεοπτικός πρωταγωνιστής είναι ο ‘Μουράτ’. Ο λόγος που επιλέχτηκε για τη συνέντευξη ήταν αρχικά αυτός, καθώς θα μπορούσε να αποτυπώσει την εικόνα που έχει για τις Τουρκάλες συγκριτικά με τα ερεθίσματα που έχει πάρει από την αγαπημένη τηλεοπτική της σειρά. Η Έ. κατάγεται από χωριό της δυτικής Λέσβου και η μητέρα της έχει μεγαλώσει στα σύνορα της Θράκης.

Δεν έχει προσωπικές εικόνες από γυναίκες της Τουρκίας και η μητέρα της δεν της έχει μιλήσει ποτέ σχετικά.

Η Μ. είναι μια από τις πληροφορήτριες που έχει εικόνα και βιωματική εμπειρία. Είναι συνταξιούχος του Δημοσίου και έχει ταξιδέψει πολλές φορές στην Κομοτηνή, διότι εκεί σπούδαζε η κόρη της μέχρι πρόσφατα. Είναι γύρω στα 55, έχει μεγαλώσει σε χωριό κοντά στη Μυτιλήνη και δεν είχε ταξιδέψει ποτέ στην Τουρκία. Η πρώτη της επαφή με Τουρκάλες, εννοώντας τις γυναίκες από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, ήταν «περίεργη και σοκαριστική μαζί» όπως λέει μετά το τέλος της συνέντευξης. Έχει υπάρξει μέλος νεολαίας κόμματος στα φοιτητικά της χρόνια και είχε έντονη δράση, αλλά εγκατέλειψε τα κοινά μετά το γάμο της.

Η Ρ. είναι φιλόλογος γύρω στα 60, έχει διδάξει αλλοεθνείς μαθητές του ελληνικού γυμνασίου και λυκείου και δηλώνει ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένη στις εθνικές διαφορές. Έχει μελετήσει την ελληνική ιστορία με κριτικό μάτι όπως καταθέτει και έχει βγάλει τα προσωπικά της συμπεράσματα. Είναι η μόνη πληροφορήτρια που προσέχει ιδιαιτέρως τις εκφράσεις της, προκειμένου να μη χρησιμοποιήσει ρατσιστικό ή εθνικιστικό λόγο. Δεν έχει ταξιδέψει στην Τουρκία, γιατί «δε φτάνει ο χρόνος για ταξίδια» αλλά επιθυμεί να το κάνει για να δει «από πού ήρθαν οι παππούδες μας». Πρόερχεται ένα μεγάλο δήμο της Λέσβου και η οικογένειά της έχει μικρασιατικές ρίζες. Από την οικογένειά της η πληροφορήτρια λέει πως έχει ακούσει ιστορίες για ‘Τούρκους’ αλλά όχι ειδικότερα για ‘Τουρκάλες’.

Η Ε.Φ. είναι οικονομολόγος, νεαρή στην ηλικία και έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στη Μυτιλήνη. Είναι αυθόρμητη στις απαντήσεις γιατί το θέμα της φαίνεται ενδιαφέρον και λέει πως έχει κι εκείνη περιέργεια για το πώς συμπεριφέρονται και ζουν οι γυναίκες άλλων εθνών στην καθημερινότητά τους. Έχει επισκεφτεί το Αϊβαλί μία φορά και δεν επιθυμεί να ξαναπάει, διότι δεν της έκανε «καμία ιδιαίτερη εντύπωση ως τόπος αναψυχής». Η Ε.Φ. ανήκει σε οικογένεια που τάσσεται υπέρ της ελληνοτουρκικής φιλίας και συμμετέχει σε ενέργειες του νομού για την προσέγγιση του Τουρκικού λαού, αλλά παραδέχεται η ίδια ότι όλη αυτή η κινητοποίηση την αφήνει αδιάφορη, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι την αποδοκιμάζει.

Η Σ. προσφέρθηκε εθελοντικά να είναι παρούσα σε συνεντεύξεις άλλων πληροφορητριών ως παρατηρήτρια και στη συνέχεια απάντησε σε ερωτήσεις. Κατάγεται από τη Μυτιλήνη και έχει ζήσει για αρκετά μεγάλο διάστημα στην Αθήνα. Είναι 22 ετών, απόφοιτος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και επιθυμεί να συμμετάσχει στο μέλλον σε δια-κρατικά προγράμματα δράσης στα οποία εμπλέκεται και η Τουρκία και να αποκτήσει πιο

σφαιρική εικόνα για τους ανθρώπους του γειτονικού λαού. Διαβάζει πολύ για θέματα πολυ-πολιτισμικότητας και είναι το πεδίο που θα ήθελε να δραστηριοποιηθεί επαγγελματικά.

Η Γ. είναι νοικοκυρά, κατάγεται από ένα μικρό χωριό μακριά από τη Μυτιλήνη και μεταφέρθηκε στη Μυτιλήνη πρόσφατα για να βλέπει τα εγγόνια της. Έχει φοιτήσει κι εκείνη στο Παρθεναγωγείο της Μυτιλήνης και για το σκοπό αυτό είχε ζήσει στη Μυτιλήνη με την οικογένειά της κατά τα σχολικά χρόνια. Δεν έχει συνεχίσει τις σπουδές της, αλλά φροντίζει, όπως λέει, να ενημερώνεται για την τρέχουσα επικαιρότητα. Είναι πνευματώδης και πρόσχαρη και συχνά ρωτάει τι απαντήσεις είχαν δώσει οι προηγούμενες πληροφορήτριες στις ερωτήσεις που καλείται να απαντήσει.

Η Δ. είναι έμπορος, 52 ετών και από τις λάτρεις των εκδρομών σε πόλεις της Τουρκίας, «κυρίως όμως για ψώνια» όπως προσθέτει. Παρόλο που θίγεται οικονομικά από τους καταναλωτές που προτιμούν τη γείτονα χώρα για τις αγορές τους, φροντίζει να εξισορροπεί το προσωπικό της κέρδος κάνοντες «έξυπνες αγορές από το παζάρι» όπως τις χαρακτηρίζει. Κατάγεται από τη Μυτιλήνη και είναι μέλος γυναικείας λέσχης στον οποίο δραστηριοποιείται τα τελευταία πέντε χρόνια και έχει έντονη συμμετοχή στα κοινά.

Η Π. είναι σύζυγος κληρικού, είναι μεγάλης ηλικίας και κατάγεται από ορεινό χωριό της Λέσβου στο οποίο ζούσε έως ότου μεταφέρθηκαν σε «ενορία της πόλης». Δεν έχει τελειώσει το σχολείο, δεν ασχολείται με τα κοινά και δεν παρακολουθεί τηλεόραση, ούτε διαβάζει εφημερίδες. Ασχολείται, όπως λέει, με τα παιδιά και την οικογένειά της και η μόνη μόρφωση που έχει λάβει είναι από το σύζυγό της. Η Π. είναι από τις πληροφορήτριες που έδειξαν τη μεγαλύτερη προθυμία και διάθεση να συνεργαστούν.

Αντίθετα η Α., καθηγήτρια Αισθητικής Αγωγής από τη Μυτιλήνη, στη μέση ηλικία δε συναίνεσε στο να συμμετάσχει στην έρευνα και προσφέρθηκε μόνο να κάνει το σκίτσο μιας Τουρκάλας, όπως τη φαντάζεται με τη συμφωνία το σχέδιο της να μη δημοσιοποιηθεί.

Η Ρ.Σ. είναι υπάλληλος σε ταξιδιωτικό πρακτορείο της πόλης, ετών 46 και προετοιμάζει εκδρομές στην Τουρκία τα τελευταία χρόνια, που όπως λέει έχουν γίνει εξαιρετικά δημοφιλείς. Η ίδια έχει ταξιδέψει τρεις φορές ως συνοδός, αλλά δεν έχει πολλά να πει για τους κατοίκους των απέναντι παραλίων και συγκεκριμένα για το γυναικείο πληθυσμό.

Τέλος, η Ε.Δ. δεν συγκαταλεγόταν στον αρχικό κατάλογο των πληροφορητριών, όμως προσφέρθηκε να καταθέσει την προσωπική της εμπειρία μετά από το ταξίδι της στην Κωνσταντινούπολη. Είναι 33 ετών, ιδιοκτήτρια τουριστικής επιχείρησης, ταξιδεύει συχνά αλλά ήταν η πρώτη φορά που επέλεξε να πάει στην Τουρκία, όπως λέει. Κατάγεται από τη Μυτιλήνη και ζει μόνιμα στην πόλη τα τελευταία δέκα χρόνια. Μεταξύ αυτών των γυναικών, έλαβαν χώρα και άλλες τρεις συνεντεύξεις με πληροροφορήτριες που τελικά δε θέλησαν να

τοποθετηθούν για τις γυναίκες της Τουρκίας και περιόρισαν το θέμα στις ελληνοτουρκικές διαφορές εν γένει και σε ζητήματα απόλυτα εθνικά και πολιτικά. Επιπλέον λόγω λιγοστού ελεύθερου χρόνου των ίδιων δεν υπήρξε το περιθώριο μιας επιπλέον συνάντησης, ώστε η συνομιλία να επεκταθεί και να εξειδικευτεί.

Το σύνολο των γυναικών στο οποίο τελικά επικεντρώθηκε η επεξεργασία καλύπτει ηλικιακά δύο ομάδες, αυτήν των είκοσι έως σαράντα ετών και την ομάδα των σαράντα και άνω ετών. Περιέχει ομιλήτριες από κοινότητες του νησιού και από δήμους της Λέσβου, εργαζόμενες και μη, έντονα κοινωνικοποιημένες και γυναίκες που οικειοθελώς απέχουν από την κοινωνική ζωή. Επιπλέον ερωτήθηκαν γυναίκες που είχαν βιωματική εμπειρία από την επίσκεψη τους μέρη όπου ζουν Τουρκάλες, ενώ άλλες πληροφορήτριες απάντησαν με βάση όσα πιστεύουν ή έχουν ακούσει. Το βιοτικό επίπεδο όλων των πληροφορητριών είναι καλό και η μόρφωσή τους βρίσκεται είτε το επίπεδο της πανεπιστημιακής μόρφωσης είτε της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, εκτός από μία πληροφορήτρια που δηλώνει αναλφάβητη.

Κεφάλαιο 4ο : ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ ΜΙΛΑΝΕ ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΟΥΡΚΑΛΕΣ

4.1 Κατηγοριοποίηση, ανάλυση, επεξήγηση

Η επιλογή των απομαγνητοφωνημένων κομματιών που παρατίθενται ακολούθησε συγκεκριμένες παραμέτρους. Καταρχήν, χρησιμοποιούνται αποσπάσματα από όλες τις συνεντεύξεις που διεξήχθησαν, ώστε να δοθεί μια ευρύτερη εικόνα και να μην απομονωθούν στοιχεία από το λόγο ορισμένων ομιλητριών. Κάποια κομμάτια δίνονται αυτούσια και τα παραγλωσσικά στοιχεία σημειώνονται με σχόλια της συγγραφέως ή με σύμβολα απομαγνητοφώνησης, όπως τα τελευταία χρησιμοποιούνται στη δουλειά της Θεοδοσίας Παυλίδου (2002: 269)[7]. Σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται επιλεγμένες φράσεις ή λεκτικές επιλογές των πληροφορητριών. Ακολουθεί η ανάλυση και επεξήγηση του λόγου. Οι πληροφορήτριες συμβολίζονται με τον αρχικό γράμμα του ονόματος τους ή τα δύο πρώτα γράμματα του ονοματεπώνυμου, στα πλαίσια της τήρησης ανωνυμίας. Τέλος, οι υποενότητες αφορούν τα στοιχεία της γλωσσολογικής ανάλυσης, όπως έχουν παρατεθεί στα υποκεφάλαια 2.3.1 και 2.3.2 της παρούσας μελέτης.

4.2 Η γλωσσολογική ανάλυση του λόγου των πληροφορητριών

4.2.1 Θετική παρουσίαση του ‘εμείς’ και αρνητική παρουσίαση των ‘άλλων’

Αναφέρθηκε ήδη ότι ένα βασικό γλωσσικό συστατικό του λόγου της διαφοράς συνίσταται σε στοιχεία θετικής παρουσίασης του ‘εαυτού’ και αρνητικής παρουσίασης του ‘άλλου’. Λειτουργεί ως ένα μέτρο σύγκρισης που σκοπό έχει να ανυψώσει τον ‘εαυτό’ και να τον αποστασιοποιήσει από τον ‘άλλο’. Για την Κ. η διαφορά με τις Τουρκάλες έγκειται στις αντιθέσεις της Ευρώπης με μια μη-ευρωπαϊκή χώρα, άρα και κουλτούρα. Η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το πρόσφατο θέμα της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή

[7] Η επεξήγηση των συμβόλων δίνεται στο παράρτημα 2.

ένωση και η πληροφορήτρια θίγει το γεγονός της πολιτισμικής 'εναρμόνισης' των γυναικών της Τουρκίας με τη 'δυτική κουλτούρα':

«Εμείς ανήκουμε στην Ευρώπη, τυπικά αλλά και στην κουλτούρα, έχουμε άλλο υπόβαθρο (2), εννοώ την αρχαία ελληνική κληρονομιά, εντάξει τόσα λέγονται πια για την κληρονομιά μας, αλλά οι Τουρκάλες είναι λιγότερο Ευρωπαίες, πώς να το κάνουμε;»

Η ίδια πληροφορήτρια στηρίζει το ίδιο επιχείρημα, βρίσκοντας την αφορμή από την ερώτηση αν έχει πάρει ερεθίσματα από τα σχολικά βιβλία ή από τα μέσα ενημέρωσης για τις Τουρκάλες και υποστηρίζει ότι ακόμη και η ιστορική παρουσία των Ελληνίδων ηρωίδων της εποχής της Τουρκοκρατίας αποδεικνύει ένα διαφορετικό πολιτισμό:

«Να τώρα, με ρωτάς αν έχω διαβάσει πουθενά για Τουρκάλες στα βιβλία ιστορίας στο σχολειό. Εμείς είχαμε και μια Μπουμπουλίνα, μια Μαντώ Μαυρογένους, τις γυναίκες της Πίνδου, οι Τουρκάλες πού είναι στην Ιστορία τους, δεν είχανε συμμετοχή στον πόλεμο της χώρας τους, τουλάχιστον δεν έχουμε διαβάσει ποτέ κάτι τέτοιο».

Η Έ. κάνει λόγο για τις ηρωίδες της αγαπημένης της τηλεοπτικής σειράς «Μη μου πεις αντίο», η μία είναι μια Ελληνίδα φοιτήτρια και η άλλη είναι μια Τουρκάλα που χάνει τον Τούρκο αγαπημένο της, γιατί ο τελευταίος ερωτεύεται την Ελληνίδα και σχολιάζει:

«Ε, ήταν δυνατόν να μείνει ο Μουράτ[8] με την Τουρκάλα [γέλιο]; Η μία είναι φοιτητριούλα, ζωντανός άνθρωπος, έχει τη ζωή της, βγαίνει, πίνει, χορεύει. Η Τουρκάλα πηγαίνει για πάστα στο ζαχαροπλαστείο με τη συνοδεία της μαμάς και για ερωτικές σχέσεις δεν το συζητώ. Είναι δυνατόν να κάτσει ένας άντρας, κι ας είναι θρήσκος, με μια γυναίκα που δε ζει φυσιολογικά;».

Ο σχολιασμός έχει τόνους χιουμοριστικούς που φτάνουν την ειρωνεία. Διαφαίνεται πάντως ότι ο 'φυσιολογικός' γυναικείος τρόπος ζωής είναι στο μυαλό της Έ. ο τρόπος που ζούνε οι Ελληνίδες και είναι επίσης αυτή η ελληνική νεανική ιδιοσυγκρασία, της κοινωνικότητας και εξωστρέφειας που είναι 'επιθυμητή' από έναν άντρα. Η πληροφορήτρια σε ερώτηση αν θεωρεί ότι το σενάριο της σειράς που περιέγραφε της φαίνεται υπερβολικό απάντησε ότι νομίζει πως απεικονίζονται και οι δύο ηρωίδες πολύ πιστά στην πραγματικότητα. Η ίδια παραδέχτηκε πως δεν έχει προσωπική εμπειρία από Τουρκάλες, αλλά έτσι ακριβώς τις φαντάζεται. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η Έ. δε σχολίασε αρνητικά την 'ελεύθερη' σεξουαλικότητα της Ελληνίδας της σειράς, αντίθετα επέκρινε τη συγκρατημένη σεξουαλικότητα της Τουρκάλας.

[8] Πρόκειται για το όνομα στη σειρά του ηθοποιού που ενσαρκώνει τον Τούρκο.

Από προσωπική εμπειρία και από εικόνες που αποκόμμισε σε ταξίδι της στην Κομοτηνή μιλάει η Μ. για τις γυναίκες της Τουρκίας. Η διαφορά και πάλι σχετίζεται με την ευρωπαϊκή και τη μη-ευρωπαϊκή κουλτούρα. Μιλάει για τις διαμαρτυρίες γυναικείων οργανώσεων και φεμινιστικών κινημάτων στην περιοχή σχετικά με την καταπάτηση των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων γυναικών από τους ομοεθνείς τους στην Κομοτηνή.

«Είχα την κόρη μου φοιτήτρια στην Κομοτηνή κι έχω πάει/έχω πάει πολλές φορές εννοώ. Ο μουφτής[9] *κάνει κουμάντο εκεί, δεν τους έχει πιάσει ο πολιτισμός, έχουν ειδικό καθεστώς για τις γυναίκες [...] Οι μουσουλμάνες δεν ξεσηκώνονται όμως, φταίνε κι αυτές, τι να σου κάνουν οι ελληνικές οργανώσεις που φωνάζουν; Στις μουσουλμάνες εκεί πάνω υπάρχει άλλη κουλτούρα,ξέρεις, δεν έχουν καταλάβει ότι ζούνε στην Ευρώπη»* .

Αργότερα στην κουβέντα η ίδια πληροφορήτρια μιλάει για την κόρη της, για τις σπουδές της και την καριέρα που τώρα ξεκίνησε με επιτυχία στον κλάδο της. Με την ευκαιρία επιστρέφει στο θέμα των γυναικών της Τουρκίας και αντιπαραβάλλει μια Τουρκάλα στην ηλικία της κόρης της και περιγράφει πώς φαντάζεται τη ζωή της:

«Να σου πω, με αυτά που είδα εκεί πάνω οι Τουρκάλες δε νοιάζονται για σπουδές και δουλειές, είναι κλεισμένες στο σπίτι και κάνουν οικογένεια[...] Τα κορίτσια στην Ελλάδα φροντίζουν να έχουν την απαραίτητη μόρφωση πριν παντρευτούν, δε λέω πως είναι λάθος αυτό που κάνουν οι Τουρκάλες αλλά οι δικές μας εξελίσσονται αλλιώς».

Η Μ. χρησιμοποιεί το παράδειγμα της κόρης της για να μιλήσει για το σύνολο των νεαρών γυναικών της Ελλάδας, ενώ αντίστοιχα βασίζεται στις εικόνες της από το ταξίδι στην Κομοτηνή για να περιγράψει τη ζωή μιας νεαρής Τουρκάλας. Η εξέλιξη και η μόρφωση είναι χαρακτηριστικό των Ελληνίδων, οι Τουρκάλες περιγράφονται να περιορίζονται στα οικιακά καθήκοντα και στη δημιουργία οικογένειας, που ενώ φαινομενικά αποτελεί ‘προορισμό’ μιας γυναίκας, η Μ. υποστηρίζει ότι η πορεία που ακολουθείται από τις αλλοεθνείς γυναίκες είναι λανθασμένη.

[9] Ο μουφτής είναι ο θρησκευτικός ηγέτης των μουσουλμάνων, στον οποίο έχουν παραχωρηθεί από το ελληνικό κράτος δικαστικές αρμοδιότητες. Πρόκειται δηλαδή για κρατικό λειτουργό που ακολουθεί το Κοράνι. (Κοττάκης, 2000: 87).

4.2.2 Λόγος της ομοιότητας ή μήπως της διαφοράς;

Ο λόγος για τον εθνικό 'άλλο' αποτυπώνεται γλωσσικά ακόμη και όταν θίγονται κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ δύο εθνοτήτων, που όταν όμως είναι αρνητικά ουσιαστικά στοχεύουν στην υποτίμηση του 'άλλου'.

Η Ρ. δεν διαφοροποιείται πολύ από τις Τουρκάλες, κάνει λόγο για κοινά στοιχεία, όπως παραδόσεις, χορούς, μαγειρική που *«τα μετέφεραν οι Τουρκάλες γιαγιάδες σ'εκείνες, όπως και σε εμάς οι δικές μας γιαγιάδες».* Είναι φιλόλογος και λέει πως δεν πιστεύει στις εθνικές διαφορές, ούτε θέλει να τις μεταδίδει στους μαθητές της. Στην ερώτηση όμως αν πιστεύει ότι και οι γυναίκες της Τουρκίας αντιμετωπίζουν τις Ελληνίδες 'γειτόνισσες' με θετική διάθεση, χρησιμοποιεί μια αντιπαραβολή διαφορετικών εθνοτήτων:

«Κοίτα, μοιάζουμε πολύ [...] Πιστεύουν κι αυτές στα λόγια του Κεμάλ 'ένα έθνος, ένα κράτος, μία γλώσσα', όπως κι εμείς είμαστε εθνικίστριες και δε θέλουμε και πολλά πολλά με τις ξένες. (3) Όπως είμαστε κι εμείς καχύποπτες με τις Αλβανίδες, έτσι θα είναι και οι Τουρκάλες με εμάς. Είναι και τα γραπτά της Ιστορίας στη μέση. Βέβαια εμείς βάλαμε τις Αλβανίδες στα σπίτια μας, οι Τουρκάλες δε θα μας παίρνανε στη δούλεψη τους, έτσι νομίζω εγώ τουλάχιστον».

Η Ρ. αρχίζει δηλώνοντας ότι οι Ελληνίδες μοιάζουν στις Τουρκάλες στον τρόπο που αντιμετωπίζουν τις αλλοεθνείς, χρησιμοποιώντας παράλληλα το 'εμείς' πολύ συχνά στο λόγο της. Παρά την ομοιότητα όμως, καταλήγει να υποστηρίξει ότι οι Ελληνίδες είναι λιγότερο 'αυστηρές' με τις ρατσιστικές τους τάσεις συγκριτικά με τις Τουρκάλες.

Στην ίδια ερώτηση απάντησε και η Ε.Φ. που μίλησε για κοινό 'ιστορικό τραύμα' αλλά διατύπωσε τη γνώμη ότι οι Τουρκάλες ξεχνούν και συγχωρούν λιγότερο λόγω διαφορετικών ερεθισμάτων.

«Μάλλον θα μας μισούν/δε μας συμπαθούν δηλαδή. Θα έχουν ακούσει από τις γιαγιάδες τους πόσες βιάσανε οι Έλληνες παλιά [...] Κι εμείς εδώ έχουμε ακούσει, αλλά εκεί πέρα έχουν λιγότερα ερεθίσματα, εδώ έχουμε διαβάσει και πηγές που είναι πιο αντικειμενικές, ή που λένε όλη την αλήθεια [...] Γι΄αυτό νομίζω πως εμείς συγχωρήσαμε που μας παίρνανε τα παιδιά μας, εκείνες όμως δε νομίζω».

Η Σ. είναι ανθρωπολόγος και προσφέρθηκε εθελοντικά να συμμετάσχει στην έρευνα. Ήταν παρούσα σε κάποιες από τις συνεντεύξεις και τελικά διατύπωσε τη δική της γνώμη, με βάση κάποια δημοσιεύματα που είχε διαβάσει για μουσουλμάνες γυναίκες. Βρίσκει ομοιότητες σε ζητήματα κοινωνικής κατασκευής του φύλου στις δύο χώρες, εντούτοις επισημαίνει τις διαφορές:

«Η τιμή τους πάνω από όλα, νομίζω. Έχεις διαβάσει για τον κώδικα της τιμής και της ντροπής, έτσι ((απευθυνόμενη σε μένα)); Η τιμή και η ντροπή ισχύουν κι εκεί, περισσότερο από την Ελλάδα νομίζω. Αλλά εκεί δεν το εννοούν ανθρωπολογικά, μάλλον ανθρωποφαγικά το εννοούν [γέλιο]! Διάβασα ότι ανάγκασαν μια νεαρή, δεκατετράχρονη αν θυμάμαι καλά/ψέμματα δεκατριών ήταν, να παντρευτεί το βιαστή της. Την πληρώσανε κιόλας. Και το δέχτηκε η οικογένειά της. Άμα δεν έχεις τύχη και φώτα διάβαινε...Ούτε η μάνα δε θα διαμαρτυρήθηκε. Απάνθρωπα πράγματα.»

Για τη Σ. οι κώδικες της τιμής και της ντροπής που έχουν συχνά αναφερθεί και μελετηθεί στη μεσογειακή εθνογραφία[10] συναντώνται και σε έμφυλα ζητήματα στην Τουρκία. Οι διαφορές είναι στις εκφάνσεις και στις επιπτώσεις στις γυναίκες της Τουρκίας, οι οποίες δεν έχουν τα 'φώτα' να τις αντιμετωπίσουν.

Για ομοιότητες θρησκευτικής πίστης και τήρησης των θρησκευτικών θεσμών κάνει λόγο η Κ. που ενώ ξεκινάει την κουβέντα εντοπίζοντας κοινά σημεία, καταλήγει να δώσει διαφορετική ερμηνεία στην 'πίστη' των Ελληνίδων και των Τουρκάλων.

«Στη θρησκεία τους βγάζω το καπέλο, όλες οι μουσουλμάνες δηλαδή είναι αφιερωμένες στο Θεό τους, προσεύχονται, τηρούν τα θρησκευτικά τους ήθη κατά γράμμα. Αλλά να, βλέπεις (.) εμείς πιστεύουμε στο Θεό γιατί έτσι επιλέγουμε, στις μουσουλμάνες έχει, ας το πούμε, επιβληθεί η θρησκεία [...] δεν ξέρω τελικά αν πιστεύουμε με τον ίδιο τρόπο».

Η θρησκοληψία υπάρχει για την Κ.στις γυναίκες και των δύο λαών, η διαφορά όμως είναι ότι στην περίπτωση της Ελλάδας είναι εσωτερική ανάγκη ενώ για τις Τουρκάλες είναι εξωτερική επιβολή.

4.2.3 Αποπροσωποποιήσεις

Έχει επισημανθεί στην κριτική ανάλυση του λόγου ότι μια συχνή γλωσσική στρατηγική αποστασιοποίησης από τον 'άλλον' είναι να μη χρησιμοποιείται ο 'άλλος στην πρόταση, αλλά κάποιο χαρακτηριστικό, αντικείμενο ή τόπος που έχει ταυτιστεί με εκείνον. Προσδίδεται έτσι εμμεσότητα στο λόγο, που θεωρείται ότι μετριάζει τη διαφοροποίηση. Ένα παράδειγμα για να διασαφηνιστεί αυτή η στρατηγική και η χρήση της είναι η διαφορά μεταξύ των φράσεων *Έχουμε πρόβλημα με τους Τούρκους»* και *«Έχουμε πρόβλημα με την*

[10] Βλέπε σχετικά Campbell 1964, Peristiany 1965, Pitt-Rivers 1971.

Τουρκία». Στη δεύτερη περίπτωση που το αντικείμενο αντικαθίσταται με τοπωνύμιο η ένταση της φράσης είναι μικρότερη, παρόλο βέβαια που στη χώρα συμπεριλαμβάνονται και οι άνθρωποί της.

Η Γ. είναι νοικοκυρά, έχει ένα γιο που παντρεύτηκε *«παπούτσι από τον τόπο του»* όπως λέει. Ρωτήθηκε για τις αντιδράσεις της αν η νύφη της ήταν από την Τουρκία και απάντησε με έκπληξη:

> *«Τι λες παιδί μου, μουσουλμανικό νοικοκυριό σε Χριστιανικό σπίτι; Η θρησκεία ενώνει και χωρίζει [...] Ε, ναι θα ήταν πρόβλημα (3). Και τι να τους ευχηθείς, 'καλά στέφανα' [γέλιο]; Βάζουν στέφανα οι Τουρκάλες;»*

Το 'μουσουλμανικό νοικοκυριό' με όλους τους ρόλους που μια γυναίκα θα έπρεπε να αναλάβει μέσα σε 'ένα' χριστιανικό σπίτι' θα διέφερε πολύ από το 'φυσιολογικό' που η Γ. έχει στο μυαλό της για 'τα του οίκου'. Ακόμα και τα έθιμα του γάμου της φαίνονται διαφορετικά. Η Γ. δηλώνει παρακάτω ξεκάθαρα ότι δεν αντιπαθεί τις γυναίκες της Τουρκίας, απλώς δε θα τις ήθελε στο σπίτι της γιατί προέρχονται από μια διαφορετική θρησκεία και από διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές. Αναφέρει ότι ούτε και οι ίδιες οι Τουρκάλες δε θα ήταν ευτυχισμένες μέσα σε ένα 'διαφορετικό' σπίτι από αυτό που έχουν συνηθίσει. Προσπαθεί τέλος να δικαιολογηθεί που τις ειρωνεύτηκε στο σημείο με τα 'στέφανα' καταλήγοντας με αμηχανία *«άμα γίνεις μάνα, θα καταλάβεις ((απευθυνόμενη σε μένα)), θες το καλύτερο για το παιδί σου».*

Χρησιμοποιώντας ένα στερεότυπο χαρακτηριστικό η Ε.Φ. απαντάει στην ερώτηση για το ποια είναι η πρώτη εικόνα που της έρχεται στο μυαλό όταν σκέφτεται μια Τουρκάλα και απαντάει αυθόρμητα *«ημίγυμνη χορεύτρια εξ'Ανατολής».* Αργότερα το σκέφτεται και επιθυμεί να διορθώσει την αρχική της σκέψη λέγοντας: *«Η μαντίλα μου έρχεται στο μυαλό».*

Η Α., καθηγήτρια αισθητική αγωγής δε θέλησε να απαντήσει σε ερωτήσεις, υποσχέθηκε όμως να ζωγραφίσει ένα σκίτσο Τουρκάλας, όπως τη φαντάζεται. Το σκίτσο συνέπεσε με την σύντομη περιγραφή της Έ. Απεικόνιζε μια χορεύτρια τσιφτετελιού, με την αντίστοιχη φορεσιά και ανατολίτικα χαρακτηριστικά. Διευκρινίζει ότι πρόκειται για την πρώτη εικόνα που της δημιουργήθηκε. Αν έκανε ένα δεύτερο σκίτσο θα επέλεγε μια μελαμψή γυναίκα με 'φερετζέ'[11].

Η Έ. λέει ότι δεν έχει εικόνες από Τουρκάλες, πέρα από αυτές που δείχνει η τηλεόραση. Θυμάται την περσινή Τουρκάλα νικήτρια του διαγωνισμού τραγουδιού της

[11] Τούρκικη λέξη για το κάλυμμα προσώπου, εδώ ταυτίζεται με τη μαντίλα που φοράνε οι μουσουλμάνες.

Eurovision και χρησιμοποιεί τα ίδια περίπου στερεότυπα χαρακτηριστικά με τις παραπάνω πληροφορήτριες καθώς και το τοπωνύμιο της χώρας για να την περιγράψει:

«Νίκησε η Τουρκία, ε, δηλαδή νίκησε ο χορός της κοιλιάς και ο αμανές. Αυτό είχαν να πουλήσουν. Έκαναν τη Γιουροβίζιον λίγο βίζιον [γέλιο] (.) συγνώμη κιόλας».

Στο ίδιο κλίμα κινείται και η Δ. που έχει ταξιδέψει στο Αϊβαλί[12] αρκετές φορές για το παζάρι, αλλά λέει ότι ποτέ δεν παρατήρησε επίμονα τις Τουρκάλες που συνάντησε εκεί, έχει μόνο μια εικόνα. Λέει με σιγουριά, χρησιμοποιώντας το κύριο χαρακτηριστικό της μαντίλας:

«Ε, δεν είναι γιουσουφάκια και χανούμισσες. Γυναίκες είναι σαν και εμάς. Νοικοκυρές, μανάδες. Μόνο άλλη εμφάνιση. Η Τουρκάλα είναι η μαντίλα, η μπούρκα που τη λέμε».

Η Γ. επανέρχεται στην κουβέντα του υποθετικού γάμου του γιου της με μια Τουρκάλα και περιγράφει μια ακόμα εικόνα που της έρχεται στο μυαλό:

«Ο φερετζές μέσα στο σπίτι μας παιδί μου...δε γίνονται αυτά τα πράματα».

4.2.4 Συμβολισμοί

Ο μόνος συμβολισμός που παρατηρήθηκε στο λόγο των πληροφορητριών αφορά τη χρήση ζώων για παραλληλισμούς. Η Π. είναι σύζυγος κληρικού. Πιστεύει ότι η κύρια διαφορά με τις γυναίκες της Τουρκίας έγκειται στη θρησκεία. Από αυτό το γεγονός απορρέουν και οι περαιτέρω ανομοιότητες, ιδιοσυγκρασίας και κουλτούρας. Παραθέτει ένα ιστορικό παράδειγμα, από όσα έχει διαβάσει και το περιγράφει τόσο ζωντανά σαν να το έχει ζήσει και ίδια:

«Ο Γερμανός Καραβαγγέλης υπέφερε τα χειρότερα από τους Τούρκους. Τον εβλασφήμησαν και αυτοί και οι γυναίκες τους, σα λυσσασμένες, του έριχναν κατάρες. Ανθρώπινες ύαινες κοπέλα μου, τον βασάνισαν. Αλλά ο Θεός συγχωρεί».

Η Μ. μιλώντας για τις θρησκευτικές διαφορές μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων παρομοιάζει τις Τουρκάλες με 'πρόβατα', μια κατάσταση που την έχει επιφέρει η έγκλειστη θρησκευτική ζωή που ζούνε, όπως λέει:

«Στο χριστιανισμό οι γυναίκες είναι ισότιμες με τον άντρα/σχεδόν ισότιμες τουλάχιστον. Στο Κοράνι είναι υποχείρια. Σαν τα πρόβατα, ούτε που αντιστέκονται [...] Δεν έχουν κι επιρροές, μόνο από τη θρησκεία. Ίσως μονάχα οι μορφωμένες».

[12] Πόλη της Τουρκίας στα μικρασιατικά παράλια, ακριβώς απέναντι από τη Μυτιλήνη.

4.2.5 'Εμείς και 'αυτές'

Σε πολλά από τα αποσπάσματα που έχουν ήδη παρατεθεί ο λόγος γίνεται ένα δίπολο σχήμα ανάμεσα σε 'εμάς' και 'αυτές', ή 'εκείνες'. Κάποια από τα παραδείγματα όπως *«Εμείς ανήκουμε στην Ευρώπη», «Οι μουσουλμάνες δεν ξεσηκώνονται όμως, φταίνε κι αυτές», «Γι΄αυτό νομίζω πως εμείς συγχωρήσαμε που μας παίρνανε τα παιδιά μας, εκείνες όμως δε νομίζω»* ενέχουν τη σύγκριση και τη διαφοροποίηση. Οι δεικτικές αντωνυμίες είναι κατεξοχήν δείγμα ιδεολογικού λόγου στο αντίστοιχο συμφραζόμενο και εκφράζουν συνήθως απόσταση, αντίθεση και παράθεση. Στην ελληνική γλώσσα οι αντωνυμίες αυτός/αυτή κτλ. σε συγκεκριμένο συγκείμενο και με άλλα παραγλωσσικά στοιχεία, όπως το ύφος του προσώπου ή τον τόνο της φωνής μπορούν να 'εκφέρουν' υποτιμητικό λόγο και συχνά αποφεύγονται για λόγους ευγενείας.

Η Σ. συνεχίζει τη συνομιλία για το θέμα των βιασμών στην Τουρκία και άλλων μουσουλμάνων γυναικών σε Ευρωπαϊκές χώρες, που έχει πληροφορηθεί από τον Τύπο και λέει με ένταση:

«Οι Τουρκάλες ζούνε παιδάκι μου στη χώρα της καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι πίσω οι άνθρωποι ακόμα, περιμένεις να είναι αυτές ευνοημένες από το σύστημα; Εμείς μαθαίνουμε για τα φύλα, εκείνες δεν έχουνε φτάσει σε αυτό το σημείο (.) και δεν το βλέπω κιόλας».

4.2.6 Η σύγκριση του 'τόσο....όσο'

Η σύγκριση δεν επιτυγχάνεται μόνο με τη χρήση αντωνυμιών, ως υποκειμένων σε αντιθετικές φράσεις αλλά με σχήματα όπως το ΄τόσο....όσο'. Η Ρ. μιλάει για το θέμα της μαντίλας, το οποίο έχει θιγεί νωρίτερα με βάση δημοσιεύματα για την απαγόρευση της μαντίλας στα κρατικά πανεπιστήμια της Τουρκίας:

«Δεν ξέρω αν τη θέλουν τη μαντίλα, ή τους τη φοράνε, από τη θρησκεία ή το κράτος εννοώ. Αλλά ζούμε σε σύγχρονο κόσμο [...] Και στην Ελλάδα πιστεύουμε ((μιλάει για τη θρησκεία)), αλλά δεν είμαστε τόσο φανατισμένες όσο εκείνες».

Το θέμα της θρησκείας τίθεται σε πλαίσια για την πληροφορήτρια. Ναι μεν πίστη και σεβασμός στα θεία, αλλά όταν η θρησκεία επιβάλλεται τότε γίνεται φανατισμός. Οι Ελληνίδες, λέει, είναι θρήσκες αλλά δεν ψυχαναγκάζονται από τη θρησκεία, εξάλλου συμβαδίζουν με το πνεύμα της σύγχρονης εποχής, που όπως λέει στο κομμάτι που

αφαιρέθηκε για λόγους οικονομίας, ευνοεί την προσωπική επιλογή ενός πιστού και ακόμα περισσότερο την ελεύθερη κρίση μιας γυναίκας για την εμφάνισή της.

Το θέμα της έλλειψης ενημέρωσης θίγει η Ε.Φ. με αφορμή ένα ρεπορτάζ που είχε παρακολουθήσει στην τηλεόραση πριν λίγες μέρες και έδειχνε κατοίκους της Κωνσταντινούπολης να μιλάνε για την προσπάθεια της Τουρκίας να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση και για την υποστήριξη που έχουν λάβει από τις χώρες-μέλη της Ε.Ε.:

> *«Έχουν πάθει παράκρουση οι Τούρκοι με την ένταξη [γέλιο] με την ένταξη στην Ευρώπη, είδα και κάτι γυναίκες/Τουρκάλες ήταν δηλαδή [...], να λένε στην κάμερα ότι καθόλου δεν τους στηρίζει η Ελλάδα. Μμμ, δεν είναι και τόσο ενημερωμένες όσο εμείς εδώ για το τι γίνεται, μάλλον ότι ακούνε στο σπίτι από τους άντρες τους».*

Η ενημέρωση των γυναικών της Κωνσταντινούπολης δεν είναι για την Ε.Φ. ένα απλό ζήτημα αλλά υπονοεί ότι οι γυναίκες αυτές δεν έχουν ευρύτερη ένταξη στα πολιτικά γεγονότα της χώρας, η μόνη πληροφόρηση στην οποία εκτίθενται είναι «στο σπίτι από τους άντρες τους».

4.2.7 Αλληγορία, ειρωνεία, χιούμορ

Σε αρκετές περιπτώσεις και όταν η συζήτηση έφτανε σε ευαίσθητα εθνικά θέματα οι πληροφορήτριες κατέφευγαν σε σχήματα που σκοπό είχαν μάλλον να ‘ελαφρύνουν’ την ατμόσφαιρα ή να μετριάσουν την αρνητική εικόνα που πιθανόν να αισθάνθηκαν ότι είχαν δώσει στην ερευνήτρια. Σε μια προσπάθεια, λοιπόν, δημιουργίας κοινού εδάφους ή επειδή απλά είναι στο χαρακτήρα τους αστειεύτηκαν, σάρκασαν ή χρησιμοποιήσαν παραλληλισμούς όπως αυτόν που ακολουθεί από την Έ.στο σημείο της κουβέντας που αφορούσε τις προσπάθειες πολιτικών να εξομαλύνουν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις:

> *«Πήγε και ο Κωστάκης ((μιλάει για τον Κώστα Καραμανλή)) να κάνει κουμπαριά στην Τουρκία. Έλα Χριστέ, εδώ λέμε ‘ο κουμπάρος την κουμπάρα...’ εκεί όμως δεν έχει τέτοια. Η κουμπάρα έχει αρχές, όχι αστεία [γέλιο]».*

Η Γ. έχει μια διάθεση να διακωμωδεί όλα όσα λέει, καθόλη τη διάρκεια της συνομιλίας. Παραδέχεται πως είναι λίγο περίεργο να συζητάει «τέτοια θέματα, για Τουρκάλες». Χρησιμοποιεί συχνά τούρκικες λέξεις που έχει δανειστεί η ελληνική. Κατάγεται και η ίδια από τα μικρασιατικά παράλια – δεν διευκρινίζει από πού – αλλά έχει ζήσει πολύ λίγο εκεί. Όταν τις επεσήμανα ότι πολλές από τις λέξεις που λέει είναι τούρκικες, αστειεύεται μηχανικά:

«Εδώ με βάζεις να λέω για Τουρκάλες, που θα μας πάρουνε τις βραχονησίδες και σε πείραξε που πήραμε τις λέξεις, μπααα [απορία και γέλιο]».

Η συζήτηση με τη Γ. ολοκληρώθηκε μετά από λίγο, γιατί έγινε εμφανές ότι είχε αρχίσει να νιώθει άβολα για το θέμα.

Η Κ. είναι εξίσου αμήχανη, πιθανόν από ανησυχία για το πώς θα κρίνω εγώ τα λεγόμενά της. Μόλις τη διαβεβαιώνω ότι έχει τελειώσει η συνέντευξη και το μαγνητόφωνο κλείνει μου ζητάει να πει ένα ανέκδοτο που διάβασε:

«Γιατί φοράνε μπούρκα οι μουσουλμάνες; ((απαντάω πως δεν ξέρω))(.) Για να μη μυρίζουν τους συζύγους τους [γέλιο]».

Η Κ. είχε διατηρηθεί γενικά μετριοπαθής στις απαντήσεις, απέφευγε να πάρει θέση και ζήτησε πολλές φορές να ακούσει τα μαγνητοφωνημένα κομμάτια, ενώ παρακάλεσε να μην παρατεθούν ορισμένα αποσπάσματα. Μόλις ένιωσε απελευθερωμένη από τη διαδικασία της διερεύνησης, χρησιμοποίησε ένα δηκτικό αστείο.

4.2.8 Ασυμμετρίες

Ένα κοινό σχήμα στον ιδεολογικό λόγο, που χρησιμοποιείται κυρίως από τις προνομιούχες ομάδες για να αναφερθούν στον ‘άλλο’ είναι αυτό της ασυμμετρίας, που σχετίζεται με θέματα πλούτου, ανάπτυξης, γούστου και νοοτροπίας. Στα πλαίσια αυτού του σχήματος τονίζεται η ανωτερότητα του εθνικού ‘εαυτού’ ή αντίστοιχα υποτιμάται ο ‘άλλος’ βάσει άμεσων ή έμμεσων συγκρίσεων.

Η Ρ.Σ. εργάζεται σε κεντρικό ταξιδιωτικό πρακτορείο και λέει ότι οι επισκέπτριες που αναχωρούν για τα μικρασιατικά παράλια, για ψώνια στο παζάρι της Πέμπτης, ολοένα αυξάνονται. Μεταξύ άλλων η πληροφορήτρια κάνει ένα σχόλιο περί ενδυματολογικής ‘άγνοιας’ των γυναικών της Τουρκίας, συγκρίνοντας με τις Ελληνίδες ταξιδιώτριες:

«Ο τουρισμός στην Τουρκία έχει αυξηθεί σε υπερβολικό βαθμό. Μιλάω με άλλα πρακτορεία και μου λένε ότι προωθούν κόσμο στην Τουρκία, λόγω χαμηλού κόστους. Δε βλέπεις εδώ τι γίνεται; [...] Πάνε οι Μυτιληνιές απέναντι και γυρίζουν τίγκα στις μάρκες. Οι Τουρκάλες ούτε μάρκες ξέρουνε, ούτε δερμάτινα φοράνε, ούτε ξέρουν τι είναι το Louis Vuitton[13]».

Στο σχόλιο και στην πραγματικότητα που περιγράφει η πληροφορήτρια περιέχεται και ο υπαινιγμός της χαμηλής οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Οι καταναλωτικές ανάγκες

[13] Μάρκα πολυτελών δερμάτινων ειδών.

είναι διαφορετικές, αλλά η διαφορά προκύπτει και από την άνιση οικονομική ανάπτυξη ανάμεσα στα δύο κράτη.

Για το θέμα 'γούστου' και αισθητικής κάνει νύξη και η Ε.Δ., μια εθελοντική ομιλήτρια που μαθαίνοντας για την παρούσα έρευνα προσφέρθηκε να μου μιλήσει για την προσωπική της εμπειρία από το πρόσφατο ταξίδι της στην Κωνσταντινούπολη. Παρόλο που παραλληλίζει τις Τουρκάλες της Κωνσταντινούπολης με τις Ελληνίδες που συχνάζουν στο αθηναϊκό Κολωνάκι, καταλήγει σε μια ασυμμετρία μεταξύ 'δυτικής' και 'ανατολίτικης' Τουρκάλας, χωρίς να έχει εικόνα της δεύτερης, όπως προσθέτει:

> *«Κολωνάκι είναι η Πόλη παιδί μου, οι Τουρκάλες στυλάτες και καλοντυμένες, με ευρωπαϊκό αέρα. Καλά, αυτές είναι οι δυτικές Τουρκάλες. Οι ανατολίτισσες δεν έχουν ουδεμία σχέση και δεν είδα και τέτοιες να σου πω την αλήθεια. Άμα πηγαίναμε σε άλλα μέρη μπορεί οι γυναίκες να μην ήταν τόσο κλασσάτες».*

Η ίδια πληροφορήτρια συνεχίζει την αφήγησή της θίγοντας και τη διαφορά μορφωτικού επιπέδου που διαπίστωσε από το ταξίδι της στην Κωνσταντινούπολη:

> *«Πάντως εγώ δεν είδα Τουρκάλες μορφωμένες. Ούτε αγγλικά δεν ήξεραν να μιλήσουν, επιτρέπεται σε μια πόλη που έχει τόσους τουρίστες το χρόνο; Φαντάσου να έρθουν στη Μυτιλήνη τουρίστριες από την Τουρκία και να τους δίνουμε πληροφορίες στα ελληνικά....καληνύχτα [γέλιο]»*

Η ασυμμετρία που αφορά τη χειραφέτηση των γυναικών των δύο χωρών ήταν ένα θέμα που θίχτηκε από πολλές πληροφορήτριες. Η Δ. αποφεύγει να μιλήσει 'ανοιχτά' για τις Τουρκάλες, έχει ήδη δικαιολογηθεί άλλωστε, λέγοντας ότι όσες φορές ταξίδεψε 'απέναντι' παρατηρούσε τους πάγκους του παζαριού αλλά όχι τις ίδιες τις πωλήτριες. Παίρνει θέση μόνο μιλώντας για τις Ελληνίδες και χρησιμοποιώντας έμμεσες μεταφορές για τις Τουρκάλες:

> *«Οι Ελληνίδες δεν είναι και σκλάβες του ανατολίτη αγά πια. Έχουν αναπτυχθεί, έχουν δικαιώματα, κάνουν καριέρα, τη ζουν τη ζωή τους [...] 'Ολες εμείς που φεύγουμε και πάμε απέναντι για ψώνια έχουμε το δικό μας πορτοφόλι, τουλάχιστον αυτές που ξέρω εγώ».*

Για το θέμα νοοτροπίας των γυναικών της Τουρκίας και το γεγονός ότι δεν έχει γίνει πρόοδος τα τελευταία χρόνια στο τρόπο που οι γυναίκες αντιμετωπίζονται και διεκδικούν οι ίδιες να αντιμετωπίζονται στη γείτονα χώρα μιλάει εκτενώς η Μ. με αφορμή μια δημοσιευμένη μελέτη για τις Τουρκάλες και τη βία που υφίστανται από τους συζύγους τους:

> *«Περίπου, λέει, το 40% των γυναικών πιστεύει ότι οι σύζυγοί τους έχουν το δικαίωμα να τις χτυπούν. Αυτά συμβαίνουν μόνο σε τριτοκοσμικές χώρες, που δεν υπάρχει παιδεία».*

Η Μ. έμμεσα συγκρίνει την Τουρκία, την οποία συγκαταλέγει μεταξύ τριτοκοσμικών χωρών, με την Ελλάδα που θεωρεί αναπτυγμένη, τουλάχιστον αναφορικά με τα δικαιώματα των γυναικών και τον τρόπο που και οι ίδιες τα αντιλαμβάνονται. Η πληροφορήτρια εντοπίζει έτσι μια ασυμμετρία, που αιτιολογεί ότι οφείλεται στην έλλειψη παιδείας στην Τουρκία, άρα σε έλλειψη πνευματικής εξέλιξης.

Μια ενδιαφέρουσα αυμμετρία που εντοπίζει η Π. σχετίζεται με τη διαφορά θρησκευτικών επιταγών μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ. Η Π. θεωρεί ότι για τις ανομοιότητες ανάμεσα στις Ελληνίδες και τις Τουρκάλες κυρίαρχο ευθύνη έχει η θρησκεία των δύο λαών και η «πνευματική ισορροπία και φώτιση» που προσφέρει η καθεμιά στις οπαδούς της. Στη δεύτερη συνάντηση που προγραμματίσαμε η Π. για να στηρίξει τα επιχειρήματά της έφερε μια μετάφραση από το Κοράνι που «φυλάει» ο σύζυγός της στο σπίτι. Παρότι κληρικός της Ορθόδοξης Εκκλησίας «διαβάζει και για άλλες θρησκείες» μου λέει με περηφάνεια. Η Π. μου διαβάζει:

> *«Οι γυναίκες είναι το χωράφι σας. Καλλιεργήστε το όσες φορές σας αρέσει[14][...] Οι άντρες είναι ανώτεροι από τις γυναίκες, γιατί ο θεός τους έδωσε υπεροχή πάνω τους[...] Οι γυναίκες πρέπει να υπακούουν και να αποσιωπούν τα μυστικά των συζύγων τους[15]».*

Αφού μου δείχνει τα ακριβή λόγια στο βιβλίο για να πειστώ, σχολιάζει όσα μου διάβασε:

> *«Ξεκινάνε από λάθος αρχές, δεν είναι αυτά τα ορθά φώτα που πρέπει να δίνει μια θρησκεία. Αντί να διδάσκει το σεβασμό ((το Κοράνι)) και προς τα δύο φύλα, διδάσκει τον εξευτελισμό των γυναικών[...] Οι πιστοί μεγαλώνουν με τέτοια διδάγματα. Η Εκκλησία μας διδάσκει την αξιοπρέπεια στον πλησίον και το σεβασμό, δε διαχωρίζει άντρα-γυναίκα [...] Εμείς τα μαθαίνουμε αλλιώς από τη θρησκεία μας».*

Η Π. κλείνει τη συζήτηση με μια φράση που συνοψίζει όλα όσα είχαν ειπωθεί. *«Τα διδάγματα της Εκκλησίας ευθύνονται για την πρόοδο των ανθρώπων»*. Έχοντας υποστηρίξει ότι τα διδάγματα που προσφέρει το Κοράνι στους πιστούς έχουν λάθη σε σημεία, υπονοεί ότι η πρόοδος στους θρησκευόμενους των δύο λαών έχει μοιραία διαφορετική πορεία.

[14] Από το Κεφάλαιο Β’, στίχος 223.
[15] Από το Κεφάλαιο 38, επιλέγμενοι από την πληροφορήτρια στίχοι.

4.2.9 Τεχνικές μετριασμού

Σε κάποιες από τις απαντήσεις των πληροφορητριών χρησιμοποιήθηκαν τεχνικές μετριασμού (mitigation) του ρατσιστικού λόγου, με τις οποίες τα υποκείμενα προσπάθησαν να μειώσουν την ένταση της διαφοράς που αποτυπωνόταν στο λόγο τους και να αποποιηθούν πιθανή ρατσιστική συμπεριφορά.

Για παράδειγμα η Ε. Δ. απαντάει στην ερώτηση αν θα προσλάμβανε μια Τουρκάλα στην επιχείρηση που της ανήκει. Αφού το σκέφτεται για λίγο απαντάει:

> *«Δε νομίζω πως θα είχα πρόβλημα, μη με πεις και ρατσίστρια, αλλά είναι αλλιώς να έχεις στη δουλειά σου ανθρώπους που καταλαβαίνουν τη δική σου κουλτούρα. Δε θα είχα πρόβλημα, αλλά θα ήταν δύσκολη η επικοινωνία».*

Η πληροφορήτρια ξεκινάει δηλώνοντας θετική, μετά προσπαθεί να μετριάσει την αρνητική απάντηση που ακολουθεί λέγοντας εμμέσως πως δεν είναι και δεν επιθυμεί να κριθεί ως ρατσίστρια, συνεχίζει όμως δικαιολογώντας το δισταγμό της να συνεργαστεί με μια Τουρκάλα στην επιχείρηση που διοικεί. Επανορθώνει με την επανάληψη του «δε θα είχα πρόβλημα» αλλά η στάση της, όπως διαφαίνεται στην απάντηση αυτή παραμένει δεδομένη.

Στο ίδιο κλίμα κινούνται οι απαντήσεις στο ερώτημα πώς θα αντιδρούσαν ως μητέρες αν ο γιος τους αποφάσιζε να παντρευτεί μια Τουρκάλα. Η Κ. χαμογελάει αμήχανα και απαντάει λακωνικά:

> *«Δεν το βλέπω ρατσιστικά, αλλά θα μου φαινόταν περίεργο να παντρευόταν Τουρκάλα. Χαθήκανε τόσες Ελληνίδες; [γέλιο]»*

Εισάγει την άποψη της παρόμοια με την προηγούμενη πληροφορήτρια, δεν έχει ρατσιστικές αντιλήψεις όπως υποστηρίζει. Μετριάζει ακόμη περισσότερο την πρότασή της χρησιμοποιώντας τη λέξη «περίεργο», εσκεμμένα ή ασυνείδητα, εντούτοις επιτυχήμενα για τη μείωση της έντασης της φράσης και στο τέλος αστειεύεται, προσπαθώντας πιθανόν να προβάλλει την κοινή λογική για να 'νομιμοποιήσει' τα λεγόμενα της.

Στην ίδια ερώτηση η Π. μεταθέτει την αντίρρηση στο σύζυγό της, εμμέσως όμως εκφράζει και τη δική της διαφωνία:

> *«Εγώ δεν ξέρω αν θα είχα πρόβλημα, ο σύζυγος όμως θα είχε, εξάλλου τα εγγόνια του παπά να ήτανε μουσουλμανάκια; [...] Θα έπρεπε το ζευγάρι να διαλέξει ανάμεσα σε πολλά πράγματα και κυρίως τη θρησκεία, νομίζω ότι ο άντρας μου θα ήταν δικαιολογημένος να έχει δισταγμό».*

Μετριάζει έντεχνα τη δική της αντίρρηση χρησιμοποιώντας τη φωνή του συζύγου της και τα δικά του επιχείρηματα, τα οποία τελικά ενστερνίζεται και η ίδια αλλά δεν επιθυμεί να τα διατυπώσει ευθέως.

Η Δ. έχει δυο γιους «σε ηλικία γάμου» όπως αναφέρει και αστειεύεται με το γεγονός ότι ένας τέτοιος γάμος μπορεί να προκύψει στην οικογένεια. Η απάντησή της μεταβάλλεται αρκετές φορές:

> *«Δεν ξέρω αν θα είχα πρόβλημα, αν την αγαπούσε ο γιος μου τι να έκανα; Εξάλλου λέμε πως έχουμε προοδεύσει σε τέτοια θέματα, αν και δεν ξέρω αν χωράει προοδευτική αντιμετώπιση σε θέματα γάμου των παιδιών σου, άμα γίνεις μάνα έτσι θα σκέφτεσαι κι εσύ. Θα του έλεγα ότι δεν είμαι και 100% σύμφωνη, αλλά ας αποφάσιζαν τα παιδιά».*

Είναι προφανές ότι δεν έχει σχηματίσει και η ίδια μια ξεκάθαρη αντιμετώπιση για μια τέτοια υποθετική κατάσταση. Μετριάζει την αντίρρησή της υποστηρίζοντας ότι έχει μια ιδιαίτερη σοβαρότητα ένα τέτοιο ζήτημα και αποζητά τη γυναικεία αλληλεγγύη για «θέματα γάμου των παιδιών». Η βαρύτητα για τη Δ. δεν έγκειται στην αρνητική αντιμετώπιση μιας αλλοεθνούς 'νύφης' αλλά στο σοβαρό χειρισμό μια κατάστασης που αφορά τα παιδιά. Με την τακτική αυτή αποπειράται, και μάλλον το πετυχαίνει, να μετατοπίσει το βάρος της κουβέντας.

Στις περιπτώσεις μετριασμού που αναφέρθηκαν παρατηρείται μια τακτική άρνησης του ρατσιστικού λόγου αρχικά και τελικά δικαιολόγησης του ρατσιστικού λόγου που διατυπώνεται, τις περισσότερες φορές έμμεσα. Μια ερμηνεία είναι ότι η απάντηση ή η διατύπωσή της δυσκολεύει τις πληροφορήτριες, δεδομένου ότι το θέμα αναπαράστασης του 'άλλου' είναι εγγενώς 'λεπτό'. Άλλη ερμηνεία είναι ότι οι πληροφορήτριες γνωρίζουν ότι η απάντηση έχει υπόνοιες εθνικισμού ή έντονης διαφοροποίησης τον εθνικό 'άλλο', αλλά προσπαθούν να μετριάσουν την ένταση της διαφοροποίησης από ενοχή ή για να μην 'εκτεθούν' στον ερευνητή.

4.3 Εξω-γλωσσικά στοιχεία των συνεντεύξεων

Εκτός από τις λεκτικές επιλογές των συνομιλητριών κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων παρατηρήθηκαν και σημεία έξω-γλωσσσικά που σηματοδοτούν διάθεση ή συναίσθημα της πληροφορήτριας και συμπληρώνουν το νόημα όσων λέγονται. Οι παύσεις και ο δισταγμός ήταν το κύριο στοιχείο που παρατηρήθηκε, ιδιαίτερα στις πληροφορήτριες

που δεν μιλούσαν βιωματικά αλλά κλήθηκαν να διατυπώσουν απόψεις για ένα λαό που δεν είχαν ποτέ συναντήσει ή για τον οποίο δεν είχαν ποτέ πληροφορηθεί επαρκώς.

Ο δισταγμός αρκετών γυναικών που συμμετείχαν στην έρευνα εκφράστηκε εξαρχής με την άρνηση τους να μιλήσουν για άλλες γυναίκες που ποτέ δεν είχαν συναντήσει και ορισμένα ερωτήματα χρειάστηκε να τροποποιηθούν επανειλλημένως, ώστε να ληφθούν απαντήσεις. Άλλες αφηγήτριες έκαναν συχνά παύσεις, ή επανορθώσεις όσων έλεγαν και παράλληλα έλεγχαν τις αντιδράσεις μου μέσω ερωτήσεων όπως «εσύ τι λες;», «συμφωνείς;», «καταλαβαίνεις τι εννοώ;». Η αμηχανία και η δυσκολία που επισημάνθηκε κατά περίπτωση οφείλεται, κατά τη γνώμη μου, στη φύση του θέματος, στην απουσία προσωπικών εμπειριών και στην απόσταση που μοιραία δημιουργείται μεταξύ ερευνητή και πληροφορητή, δεδομένου ότι ο πρώτος ασκεί εξουσία στη διαδικασία, χειρίζεται τους θεματικούς άξονες της συνομιλίας και παράλληλα παρατηρεί τον πληροφορητή.

Η αφήγηση των γυναικών που είχαν συναντήσει Τουρκάλες ή είχαν ενημερωθεί με διάφορους τρόπους για την κουλτούρα και τον πολιτισμό του λαού ήταν πιο ζωντανή. Οι εν λόγω πληροφορήτριες χρησιμοποιούσαν περισσότερες χειρονομίες στις περιγραφές τους και επιτονισμό της φωνής, στοιχεία παρόντα κατά κύριο λόγο στην αφήγηση μια πραγματικής εμπειρίας. Οι παύσεις και οι επανορθώσεις ήταν λιγότερες, η στάση του σώματος έδειχνε κατοχή τους θέματος και απουσία αμηχανίας.

Κεφάλαιο 5ο : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΛΟΓΟΣ

5.1 Η πορεία της έρευνας και τα γενικότερα συμπεράσματα

Στην έρευνα που διεξήχθηκε στο χρονικό περιθώριο τριών περίπου μηνών και κατέγραψε το λόγο γυναικών της Λέσβου σχετικά με τις γυναίκες της Τουρκίας προέκυψαν συμπεράσματα για τρία βασικά θέματα, που αφορούν τις πληροφορήτριες. Καταρχήν, για το λόγο των γυναικών όταν θίγονται θέματα με εθνικές προεκτάσεις, για το λόγο των γυναικών όταν αναφέρονται σε άλλες γυναίκες και για το συνδυασμό πληροφορητριών που μιλάνε για αλλοεθνείς γυναίκες.

Τα ζητήματα έθνους και εθνικής ιδεολογίας έχουν συσχετισθεί κατά κύριο λόγο με τον ανδρικό πληθυσμό, όπως έχει προαναφερθεί και στο κεφάλαιο 2. Η απόπειρα να εκμαιευθούν απόψεις από γυναίκες είχε σα στόχο να παρατηρήσει την εμπλοκή αυτής της ομάδας υποκειμένων σε ένα πεδίο που θεωρείται ανδροκεντρικό. Οι πληροφορήτριες αυτής της μελέτης, όπως και άλλες γυναίκες που οι ίδιες αντιπροσωπεύουν, έδειξαν ευαισθητοποιημένες σε θέματα που αφορούν τον εθνικό 'εαυτό' και ανταπεξήλθαν ικανοποιητικά στη συνομιλία προβάλλοντας τις απόψεις τους και επιχειρηματολογώντας. Αρκετές από τις συνομιλήτριες υποστήριξαν ότι ενημερώνονται από τον τύπο και την τηλεόραση για τα εθνικά θέματα και διατύπωσαν τη γνώμη τους για την πιθανή ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ παράλληλα σχολίασαν παλαιότερα γεγονότα στα οποία εμπλέκονται οι δύο χώρες.

Αναφορικά με το λόγο των γυναικών για γυναίκες, ανακαλύπτονται πτυχές που είναι προσφιλείς όταν αποτυπώνεται η διαφορά. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι περισσότερες από τις πληροφορήτριες αναφέρθηκαν σε παραμέτρους και έκαναν συγκρίσεις βάσει στοιχείων που άπτονται της γυναικείας ταυτότητας και των ενδιαφερόντων των γυναικών. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκαν επανειλλημένα σε ζητήματα γάμου, οικογένειας, μητρότητας, σεξουαλικότητας, θρησκείας, παραδόσεων, δικαιωμάτων των γυναικών, αισθητικής και ενδυματολογικών επιλογών. Αξιοσημείωτη ήταν επίσης η επανάληψη της φράσης *«όταν γίνεις μάνα θα καταλάβεις»*. Οι 'τόποι' σύγκρισης είναι χαρακτηριστικοί του γυναικείου λόγου και ακόμα κι αν αποκρύπτονταν η έμφυλη ταυτότητα του υποκειμένου της συνέντευξης θα ήταν εύκολο στις περισσότερες περιπτώσεις να αναγνωριστεί ότι επρόκειτο για γυναίκα. Η επιλογή αυτών των 'τόπων' δεν είναι τυχαία όταν σκεφτούμε ότι η κοινωνική

κατασκευή του φύλου στην Ελλάδα σχετίζεται με όλα τα παραπάνω και συνεπακόλουθα οι πληροφορήτριες συγκρίνουν με βάση τη οικεία γυναικεία ‘εμπειρία’.

Συμπερασματικά, σε περίπτωση ανδρών ομιλητών που θα μιλούσαν για αλλοεθνείς άντρες η διαφοροποίηση θα περιείχε άλλα στοιχεία ή οι τοποθετήσεις θα ήταν πιο γενικοποιημένες και πιθανόν δε θα γινόταν τόσο συχνός λόγος για ζητήματα γάμου, παραδόσεων και ενδυμασίας. Θεωρώ ότι επειδή η γυναικεία εμπειρία είναι συνυφασμένη με συγκεκριμένα πεδία και στα πεδία αυτά είναι κοινωνικά κατασκευασμένη να κινείται, να είναι δηλαδή πιο κοντά στο θεσμό του γάμου και της οικογένειας, στην παράδοση και στη θρησκεία, ο γυναικείος λόγος αντικατοπτρίζει αυτή τη συνάφεια.

5.2 Ο λόγος των γυναικών της έρευνας για τις Τουρκάλες

Εκτός από τα γενικά συμπεράσματα για το γυναικείο λόγο όπως αποτυπώθηκε στις συνεντεύξεις, ειδικότερα προκύπτουν πορίσματα για το πώς ‘βλέπουν’ οι Ελληνίδες της Λέσβου τις γυναίκες της Τουρκίας. Η κύρια έννοια που προκύπτει από τις αφηγήσεις είναι αυτή της διαφοράς. Οι Ελληνίδες που κατέθεσαν τις απόψεις τους απέφυγαν να κάνουν λόγο για ρατσιστικές αντιλήψεις και εθνικές διακρίσεις, όμως διατύπωσαν άμεσα ή έμμεσα τη διαφοροποίηση τους από τις αλλοεθνείς Τουρκάλες με διάφορα παραδείγματα, παραλληλισμούς, επιχειρήματα και φραστικές επιλογές. Η ομοιότητα μεταξύ των δύο λαών δεν αναφέρθηκε σε καμία αφήγηση αυτού του τυχαίου δείγματος του γυναικείου πληθυσμού και αν σε αποσπάσματα του λόγου προβλήθηκαν στοιχεία ομοιότητας, αργότερα αντικρούστηκαν από τις ίδιες πληροφορήτριες.

Οι γυναίκες της έρευνας δεν θεωρούν ότι μοιράζονται κοινά στοιχεία με τις γυναίκες της Τουρκίας. Προβάλλουν λόγους θρησκείας, ηθών, κουλτούρας, μόρφωσης, γούστου, πολιτισμού και διαπαιδαγώγησης, ιστορικής παρουσίας, δυνατοτήτων εξέλιξης ακόμα και γεωγραφικής θέσης για τους οποίους οι Τουρκάλες διαφέρουν σημαντικά και μάλιστα τοποθετούνται ιεραρχικά σε κατώτερο σημείο από τις Ελληνίδες. Λόγος για ‘ιστορικό τραύμα’ και τις επιδράσεις που έχει η Ιστορία που μαθαίνεται στα ελληνικά σχολεία δε γίνεται με σαφήνεια σε κανένα σημείο. Ορισμένες πληροφορήτριες, εννοώντας όσες δεν έχουν προσωπική εμπειρία από συνάντηση ή συναναστροφή με Τουρκάλα, δε δικαιολογούν καν πώς έχουν διαμορφώσει τη γενικότερη εικόνα τους για τις Τουρκάλες, τη θεωρούν δεδομένη. Κάποιες μόνο ομιλήτριες στηρίζονται σε εικόνες από την τηλεόραση και σε άρθρα

του Τύπου για να προβάλλουν την εικόνα τους και πάλι όμως διαφαίνεται ότι η άποψη ήταν διαμορφωμένη προγενέστερα της έκθεσης σε αυτά τα ερεθίσματα. Πάντως στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί η ανατροφοδότηση εικόνων στην οποία συμβάλλουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Τα άρθρα για τα οποία έγινε λόγος στις συνεντεύξεις παρουσιάζουν μια αναχρονιστική γυναικεία ομάδα της Τουρκίας που διαμαρτύρεται για την κατάργηση της 'μαντίλας' σε μια εποχή που ο θρησκευτικός φανατισμός επικρίνεται παγκοσμίως. Οι εικόνες που προβάλλει η τηλεόραση αναπαριστάνουν τη συντηρητική και εσωστρεφή Τουρκάλα, τη βαθιά θρησκευόμενη και ελάχιστα σεξουαλική που, σε μια εποχή επίσης που οι γυναίκες μάχονται για την ελεύθερη έκφραση της θηλυκότητας, μοιάζει τουλάχιστον οπισθοδρομική.

Σε γενικές γραμμές διαφαίνεται ότι οι Ελληνίδες της έρευνας έχουν μια στερεοτυπική εικόνα για τις Τουρκάλες που έχει παγιωθεί μέσα στο χρόνο. Αναπαριστούν γλωσσικά μια Τουρκάλα συντηρητική και χωρίς ίχνος εξέλιξης και προόδου, δεν αναφέρονται σε εξαιρέσεις πληθυσμού γιατί θεωρούν ότι αυτή η εικόνα που συνθέτουν στο λόγο τους είναι ο κανόνας για τις γυναίκες της Τουρκίας και όχι η εξαίρεση στη σύγχρονη Τουρκία. Παρότι θα μπορούσε να είχε γίνει αναφορά σε κοινά ήθη, τουλάχιστον μουσικής ή μαγειρικής που είναι οικεία στις γυναίκες και αναμφισβήτητα υπάρχουν στη Λεσβιακή παράδοση, φαίνεται πως αυτά δεν προξενούν το αίσθημα της εθνικής ομοιότητας ή έχουν αφομοιωθεί στην τοπική κουλτούρα με την πάροδο του χρόνου και συνεπώς μένουν απαρατήρητα. Το παράδοξο είναι ότι η Τουρκάλα που υπάρχει στο μυαλό των Ελληνίδων είναι μάλλον ολότελα διαφορετική από τη σύγχρονη Τουρκάλα που ζει στη γείτονα χώρα, όπως και γενικά η εικόνα που έχουμε ως Έλληνες για τους Τούρκους έχει πολύ λίγα κοινά με τους πραγματικούς Τούρκους.

Για να απαντηθεί το εύλογο ερώτημα αν η διαφορά θρησκείας, ή η πολιτισμική απόσταση 'Δύσης' και 'Ανατολής' έχουν επηρεάσει το λόγο των ομιλητριών ίσως θα χρειαζόταν μια αντιπαραβολική γλωσσολογική ανάλυση με θέμα την εικόνα που έχουν οι Ελληνίδες για έναν αλλοεθνή γυναικείο πληθυσμό της Ευρώπης. Συγκεκριμένα, είναι μια δυνατή υπόθεση ότι αν οι Ελληνίδες μιλούσαν για τις Ινδές, ένα τυχαίο παράδειγμα, που δεν είναι δυτικές, ούτε ασπάζονται το χριστιανισμό, η διαφοροποίηση μπορεί να ήταν και πάλι παρούσα στο λόγο, αλλά σίγουρα δε θα ήταν τόσο έντονη όσο στο συμφραζόμενο με τις Τουρκάλες, ούτε θα περιστρεφόταν γύρω από την επίκριση, την υποτίμηση και τη συνεχή σύγκριση. Πρόκειται για ένα ακόμα επιχείρημα που συντείνει στο γεγονός ότι οι Τούρκοι γενικά αποτελούν εμμονή για τους Έλληνες αντιπροσωπεύουν τους 'φυσικούς εχθρούς' (Herzfeld, 1987: 40). Πάντως το γεγονός ότι η θρησκεία και η 'Ευρώπη' ως 'τόποι' συγκρίσεων χρησιμοποιούνται ευρέως στο λόγο των πληροφορητριών σημαίνει πως αυτή η διαφορετικότητα δεν τις αφήνει ανέπαφες. Εκτός και αν το ιστορικό τραύμα της τουρκικής

υποδούλωσης έχει από μόνο του επηρεάσει τη θεώρηση για τις Τουρκάλες και τα επιχειρήματα για τη διαφορετική θρησκεία και για την έλλειψη πολιτισμού απλώς συγκαλύπτουν μια παγιωμένη μέσα στο χρόνο εθνικιστική αντίθεση.

Το ιστορικό τραύμα δεν προβάλλεται σχεδόν καθόλου στο λόγο των πληροφορητριών, διότι θεωρείται ήδη δεδομένο και κατανοητό από την 'ομοεθνή'' ερευνήτρια. Δεν κρίθηκε απαραίτητο από καμία πληροφορήτρια της έρευνας να τονίσει τις κοινές ιστορικές μνήμες και πάνω σε αυτές να επιχειρηματολογήσει για την εικόνα που έχει για τις Τουρκάλες. Εξάλλου, μετά από τα σχολικά χρόνια τα ερεθίσματα έχουν μεταδοθεί κατ'επανάληψη μέσα από τα σχολικά βιβλία ιστορίας και το κλίμα είναι δεδομένο. Συνίσταται στην αποσιωποίηση των θετικών στοιχείων άλλων λαών από την ελληνική ιστορική αφήγηση και την αντίστοιχη έμφαση στη μοναδικότητα και την ομοιογένεια του ελληνικού λαού, τακτική που είναι εξαιρετικά προβληματική γιατί καλλιεργεί εθνοκεντρισμό και συναπαγόμενο ρατσισμό. Με τον τρόπο αυτό μέσα από την ιστορία διαμορφώνονται εικόνες για τον εθνικό εαυτό και τον «άλλο» για όσους συμμερίζονται την ελληνική εθνική ομοιογένεια και όσους απειλούν την ακεραιότητά της. Η Τουρκία ως μία κατεξοχήν χώρα που απειλεί την ελληνική εδαφική ακεραιότητα και που έχει καταγραφεί στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια ως χώρα 'βάρβαρη' που έχει κατακρεουργήσει τον ελληνισμό, εισπράττει και το συνεπαγόμενο ρατσισμό, σε ήπιες ή πιο ακραίες μορφές, όπως και στο λόγο των γυναικών της έρευνας.

Η γεωγραφική θέση στην οποία ζουν οι γυναίκες της έρευνας πιθανόν να σχετίζεται και με την εκδήλωση μιας έντονης διαφοροποίησης από την Τουρκία, δεδομένου ότι η 'απειλή' είναι ορατή. Είναι γεγονός ότι οι κοινότητες των συνόρων είναι πιο ευαισθητοποιημένες σε ζητήματα συνοριακών διαφορών, εδαφικών κτήσεων και εθνικής απειλής, διότι ο εννοούμενος εχθρός είναι ορατός. Η υπόθεσή μου είναι ότι αν η ίδια έρευνα λάμβανε χώρα σε μια περιοχή στο εσωτερικό της ηπειρωτικής Ελλάδας, ή στα νησιά των δυτικών συνόρων τα αποτελέσματα θα διέφεραν. Ο Theodossopoulos (2004: 30) διαπίστωσε αυτήν την παράμετρο σε έρευνα που διεξήγαγε στην Πάτρα σχετικά με την εικόνα των Πατρινών για τους Τούρκους, αναφέροντας ότι οι πληροφορητές του ήταν απαλλαγμένοι από και ασυνήθιστοι στη δι-εθνική επαφή. Οι Ελληνίδες της Λέσβου ανήκουν σε αντίθετη κατηγορία, αντιλαμβάνονται την γεωγραφική εγγύτητα και πιθανόν να είναι και αυτός ένας παράγοντας που διαμορφώνει το λόγο τους.

Τέλος, διαπιστώνεται ότι οι γυναίκες της έρευνας όπως και το σύνολο του εθνικού πληθυσμού διακατέχονται από εθνικισμό και αισθήματα έντονης διαφοροποίησης ή και υποτιμήσης απέναντι σε οτιδήποτε 'ξένο'. Η ελληνική περίπτωση φαίνεται να συμφωνεί

απόλυτα με την περιγραφή εδραίωσης της εθνικής ταυτότητας στα σύγχρονα έθνη, όπως την παραθέτει η Αβδελά (1997: 33)θ τα πολιτισμικά στοιχεία του έθνους θεωρούνται κοινά, μοναδικά και ομοιογενή και «οτιδήποτε διαφορετικό θεωρείται ότι βρίσκεται έξω από το έθνος και συνήθως απορρίπτεται». Οι Τουρκάλες είναι στο ελληνικό μυαλό ‘ξένες’, άρα όχι απλά διαφορετικές αλλά απορριπτέες. Και παράλληλα οι Ελληνίδες, όχι μόνο της Λέσβου, έχουν συνηθίσει να ζουν μονο-εθνική μέχρι πριν κάποια χρόνια χώρα, με μία γλώσσα και μία θρησκεία και επόμενο είναι να διαφοροποιούνται έντονα από αλλοεθνείς και αλλόθρησκους και να τείνουν να υποτιμούν οτιδήποτε κινείται έξω από την ελληνική εθνική ομοιογένεια.

5.3 Σύντομος επίλογος

Στόχος της παρούσας ποιοτικής έρευνας ήταν **να εντοπίσει και να αναλύσει με γλωσσικά εργαλεία την εικόνα που οι Ελληνίδες της Λέσβου έχουν για τις γυναίκες της Τουρκίας.** Για το σκοπό αυτό η μελέτη στηρίχτηκε σε **συνεντεύξεις** που έλαβαν χώρα σε σύντομο χρονικό διάστημα και αποσκοπούσαν στο να ‘προκαλέσουν’ τις πληροφορήτριες να μιλήσουν για τις ‘γειτόνισσες’ τους. Σε καμία περίπτωση, όπως προαναφέρθηκε, δεν προσφέρει το δείγμα των υποκειμένων της έρευνας ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να γίνουν γενικεύσεις για την απεικόνιση των γυναικών της Τουρκίας στο μυαλό των Ελληνίδων. **Οι απόψεις των ομιλητριών αντιπροσωπεύουν σίγουρα ένα ποσοστό της ελληνικής κοινωνίας, αλλά το μέγεθος του ποσοστού αυτού δεν μπορεί να εκτιμηθεί.** Θα ήταν απαραίτητη η διεξαγωγή συνεντεύξεων σε διάφορες γεωγραφικές θέσεις και με κριτήρια όπως η ηλικία, η μόρφωση, το βιοτικό επίπεδο και το συνολικό υπόβαθρο, ώστε να προκύψει μια συνολική εικόνα για τη γλωσσική αναπαράσταση των γυναικών της Τουρκίας στο λόγο των Ελληνίδων. Επίσης **τα αποτελέσματα της έρευνας, θεωρώ ότι δεν είναι στατικά και θα μπορούσαν να μεταβληθούν σημαντικά μέσα στο χρόνο, δεδομένου ότι η Ελλάδα γίνεται σταδιακά πολυ-πολιτισμική και άρα, σε ιδανική περίπτωση, ανεκτική σε διαφορετικούς πολιτισμούς**. Πιθανόν και μετά την επικείμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και μια ενδεχόμενη τήρηση κλίματος συνεργασίας και αλληλο-υποστήριξης ανάμεσα στους δύο λαούς, η εικόνα να αλλάξει σημαντικά και να απαγκιστρωθεί τελικά από τις οδυνηρές ιστορικές μνήμες που επί του παρόντος την επηρεάζουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αβδελά, Ε. (1997). «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο σχολείο: 'εμείς' και οι 'άλλοι'». Στο Άννα Φραγκουδάκη και Θάλεια Δραγώνα (επιμ.) *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια: 27-45.

Κοττάκης, Μ. (2000). *Θράκη: η μειονότητα σήμερα.* Νέα Σύνορα: Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη.

Κυριαζή, Ν. (1999). Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Παπαγαρουφάλη, Ε. (2002). «Η συνέντευξη ως σωματική επικοινωνία των συνομιλητών και πολλών άλλων». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107 Α΄: 29-46.

Παυλίδου, Θ. (2002). *Γλώσσα-Γένος-Φύλο.* Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Πετρονώτη, Μ. (2002). «Κατασκευάζοντας προφορικές ιστορίες. Συνδιαλλαγές, συγκρούσεις, ανατροπές». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107 Α΄:71-82.

Τσιτσιπής, Λ. (1995). *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας. Γλώσσα, Ιδεολογία, Διαλογικότητα και Επιτέλεση.* Αθήνα: Gutenberg.

Φραγκουδάκη, Α. (1997). «Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικής παρουσίασης του ελληνικού έθνους» στο Άννα Φραγκουδάκη και Θάλεια Δραγώνα (επιμ.) 1997 *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια: 143-198.

Αγγλόφωνη Βιβλιογραφία

Άντερσον, Μ., (1997). *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού.* Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Blommaert, J., and Verschueren, J. (1998). Debating Diversity. Analysing the discourse of tolerance, London: Routledge.

Bruner, E. (ed.) (1984). *Text, play and story: the construction and reconstruction of self and society.* Prospect Hights III: Waveland Press.

Duranti, A. (1997). *Linguistic Anthropology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Eagleton, T. (1991). Ideology: an Introduction. London: Verso.

Fairclough. N. (1995). Critical Discourse Analysis. The critical study of language. Pearson Education Ltd.

Fairclough, N. & Wodak, R. (1997). "Critical Discourse Analysis" στο T.A. Van Dijk (ed.) Discourse Studies. A multidisciplinary introduction. Vol. 2. Discourse as Social Interaction. London: Sage: 258-284.

Galasińska, A, and Galasiński, D. (2003). "Discursive Strategies for coping with sensitive topics of the Other". Journal of Ethnic and Migration Studies. Vol. 29/5: 849-863.

Herzfeld, M. (1987). *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική Εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης.* Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Jenkins, B. and Sofos, S.A. (1996). *Nation and Identity in Contemporary Europe.* London and New York: Routledge.

Holly, W., Nekvapil, J., Scherm, I., Tiserova, P. (2003). "Unequal neighbours: coping with asymmetries". *Journal of Ethnic and Migration Studies.* Vol 29/5: 819-834.

Meinhof, U.H., Armbruster, H., Rollo, C. (2003) *Border Discourse: Changing Identities, Changing Nations, Changing Stories in European Border Communities.* Periodic Progress Report.

Plummer, K. (2000). *Τεκμήρια Ζωής. Εισαγωγή στα προβλήματα και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου.* Αθήνα: Gutenberg.

Sifianou, M. (1999). Discourse Analysis: an Introduction, Periodiko Parousia [48].

Wodak, R., De Cillia, R., Reeisigl, M., Liebhart, K. (1999). The discursive construction of National Identity. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Wenk, S. (2000). "Gendered representations of the Nation's Past and Future". Στο I. Blom, K. Hageman, C. Hall, *Gendered Nations.* Berg :63-77.

Yuval, D. (1997). *Gender and Nation.* London: Sage Publications.

Ηλεκτρονικές πηγές

http://www.aegean.gr/culturelab [Πρόσβαση 22 Δεκεμβρίου 2004]

http://www.e-lesvos.com/gr-lesvos.htm. [Πρόσβαση 23 Δεκεμβρίου 2004].

http://www.hum.uva.nl/~teun/cda.htm. Van Dijk T. (1998). *Critical Discourse Analysis.*

http://www.lesvosonline.gr/lesvos_gr. [Πρόσβαση 23 Δεκεμβρίου 2004].

http://ypes.gr/boreio_fisiog.htm. [Πρόσβαση 23 Δεκεμβρίου 2004].

Παράρτημα Ι: Τα ερωτήματα των συνεντεύξεων

- Αν παρακολουθούν τις σειρές της τηλεόρασης «Μη μου πεις αντίο» και «Αρχιπέλαγος», στις οποίες πρωταγωνιστούν ηθοποιοί που υποδύονται Τουρκάλες. Αν νομίζουν ότι ανταποκρίνεται η εικόνα στην πραγματικότητα και αν θεωρούν ότι υπάρχει το στοιχείο της υπερβολής.
- Αν έχουν ταξιδέψει στην Τουρκία, αν έχουν δει-γνωρίσει-μιλήσει σε Τουρκάλες, στην Ελλάδα ή την Τουρκία.
- Πώς θα τους φαινόταν αν είχανε γιο που θα αποφάσιζε να παντρευτεί Τουρκάλα.
- Αν θα προσλαμβάνανε μια Τουρκάλα στην επιχείρησή τους και αν θεωρούν ότι θα υπήρχαν προβλήματα στη συνεργασία, λόγω της διαφοράς κουλτούρας.
- Αν έχουν δει ποτέ κάποιο από τα τουρκικά κανάλια και τι έχουν παρατηρήσει στις αντίστοιχες παρουσιάστριες ή ηθοποιούς.
- Πώς φαντάζονται μια Τουρκάλα μητέρα, εργαζόμενη ή νοικοκυρά, πώς φαντάζονται την καθημερινότητά τους και τα προβλήματα που τους απασχολούν.
- Ποια γνώμη νομίζουν πως θα έχουν οι Τουρκάλες για τις Ελληνίδες.
- Από καθηγήτρια Αισθητικής Αγωγής ζητήθηκε να ζωγραφίσει μια Τουρκάλα.
- Αν θεωρούν ότι οι μουσουλμάνες έχουν διαφορετική σχέση με την εκκλησία από ότι οι Ορθόδοξες Ελληνίδες.
- Αν βλέπουν Τουρκάλες στους δρόμους της Μυτιλήνης, αν μπορούν να διακρίνουν ότι έρχονται από 'απέναντι'.
- Κατά πόσο νομίζουν ότι τα προβλήματα που απασχολούν τις σύγχρονες Ελληνίδες σε ζητήματα έμφυλων διαφορών (δίνονται παραδείγματα) απασχολούν και τις Τουρκάλες.
- Αν έχουν πάρει ερεθίσματα από τα σχολικά βιβλία και τα μέσα ενημέρωσης για τις γυναίκες της Τουρκίας.
- Πώς τους φαίνονται οι ενδυματολογικές διαφορές στον τρόπο ντυσίματος μιας Τουρκάλας, αν θεωρούν ότι υπάρχουν (διαβάστηκε απόσπασμα από άρθρο σχετικά με τη «μαντίλα»).

Παράρτημα ΙΙ: Τα σύμβολα απομαγνητοφώνησης[16]

- [...] Παράλειψη κειμένου.
- ((xxx)) Μεταγλωσσικά σχόλια, σχόλια του ερευνητή.
- (.) Παύση μικρότερη του ενός δευτερολέπτου.
- (2) Παύση δύο δευτερολέπτων.
- xx/x Αυτοδιόρθωση, επαναδιατύπωση από τον ομιλητή.
- xxx Έμφαση.

[16] Βασισμένο στη δουλειά της Παυλίδου (2003).